

Opus in scriptis codicibus capitulationes et sectiones non easdem sortitum est. In quibusdam centum triginta quatuor, aut centum viginti sex, vel, ut in editis, centum viginti duas; in aliis septuaginta et unam, in nonnullis quinquaginta quatuor, aut rariores habet. et in quibusdam nullas.

In Enchiridion vide lib. 2, cap. 63, Retractationum, tom. 1, col. 655, a verbis, Scripsi etiam librum, usque ad verba, Tua eruditione delecter. M.

S. AURELI AUGUSTINI
HIPPONENSIS EPISCOPI
ENCHIRIDION
AD LAURENTIUM
 SIVE
DE FIDE, SPE ET CHARITATE
LIBER UNUS ^(a).

CAPUT PRIMUM. — 1. *Sapientiae verae donum exoptat Laurentio. Dicit non potest, dilectissime fili Laurenti, quantum tua eruditione delecter, quamque te cupiam esse sapientem: non ex eorum numero de quibus dicitur, Ubi sapiens? ubi scriba? ubi conquisitor hujus saeculi? Nonne stultam fecit Deus sapientiam hujus mundi (I Cor. 1, 20)! sed ex eorum de quibus scriptum est, Multitudo sapientium sanitas est orbis terrarum (Sap. vi, 26); et quales vult Apostolus fieri, quibus dicit, Volo autem vos sapientes quidem esse in bono, simplices autem in malo (Rom. xvi, 19). [Sicut autem nemo a se ipso esse potest; ita etiam nemo a se ipso sapiens esse potest, sed ab illo illustrante, de quo scriptum est, Omnis sapientia a Deo est¹ (Eccli. 1, 1)].*

CAPUT II. — *Sapientia hominis, pietas. Hominis autem sapientia pietas est. Habes hoc in libro sancti Job: nam ibi legitur, quod ipsa Sapientia dixerit homini, Ecce pietas est sapientia (Job xxviii, 28). Si autem quaeras quam dixerit eo loco pietatem, distinctius in graeco reperies θεοσεβεία, qui est Dei cultus. Dicitur enim graece pietas et aliter, id est εὐσεβεία quo nomine significatur bonus cultus, quamvis et hoc praecipue referatur ad colendum Deum. Sed nihil est commodius illo nomine, quo evidenter Dei cultus ex-*

pressus est, cum quid esset homini sapientia diceretur. Quærisne aliquid dici brevius, qui petis a me ut breviter magna dicantur? An hoc ipsum tibi fortasse desideras breviter aperiri, atque in sermonem colligi brevem, quonam modo sit colendus Deus?

CAPUT III. — *Deum coli fide, spe et charitate. Hic si respondero, fide, spe, charitate colendum Deum; profecto dicturus es, brevius hoc dictum esse quam velles: ac deinde petiturus ea tibi breviter explicari, quæ ad singula tria ista pertineant; quid credendum scilicet, quid sperandum, quid amandum sit. Quod cum fecero, ibi erunt omnia illa quæ in epistola tua quaerendo² posuisti: cujus exemplum si est penes te, facile est ut ea revolvās et relegas³; si autem non est, commemorante me recolas.*

CAPUT IV. — *Quæstiones Laurentii. Responsiones Augustini. Vis enim tibi, ut scribis, librum a me fieri, quem Enchiridion (ut dicunt) habeas, et de tuis manibus non recedat: continens postulata, id est, quid sequendum maxime, quid propter diversas principaliter hæreses sit fugiendum; in quantum ratio pro religione contendat, vel quid in ratione, cum fides sit sola, non conveniat³; quid primum, quid ultimum teneatur, quæ totius definitionis summa sit; quod cer-*

ADMONITIO PP. BENEDICTINORUM.

Enchiridion, seu librum de Fide, Spe et Charitate recognovimus ad veteres codices triginta sex; nimirum ad Romanos Vaticanæ bibliothecæ quatuor, ad Parisienses viginti duos, ad Ms. V. C. Antonii Faure, doctoris Theologi Facultatis Parisiensis, et ad alios infra recensitos col. 275, nota 5. Item ad lectiones variantes duorum Belgicorum a Lovaniensibus vulgatas: et demum ad editiones Am. Er. Lov. Dan. et Arn., id est Joannis Amerbachii, Desiderii Erasmi, Theologorum Lovaniensium, Lamberti Danæi et Antonii Arnaldi.

Comparavimus præterea eas omnes editiones initio Retr. et Confess. t. 1, memoratas. M.

¹ Hac sententia, quæ uncis continetur, carent veteres codices Mss.

(a) Scriptus anno 421, aut paulo post.

² Ita Lov. et Arn. At Am. Er. et Dan. ac plures Mss., quaerenda.

³ Am. Er. Dan. et tres Mss., ut eam revolvās et relegas.

³ Vetus codex Germanensis, in religione cum fides sit

tum propriumque fidei catholicæ fundamentum. Hæc omnia quæ requiris procul dubio scies, diligenter sciendo quid credi, quid sperari debeat, quid amari. Hæc enim maxime, imo vero solâ in religione sequenda sunt. His qui contradicit, aut omnino a Christi nomine alienus est, aut hæreticus. Hæc sunt defendenda ratione, vel a sensibus corporis inchoata, vel ab intelligentia mentis inventa. Quæ autem nec corporeo sensu experti sumus, nec mente assequi valimus aut valemus, eis sine ulla dubitatione credenda sunt testibus, a quibus ea quæ divina vocari jam meruit, Scriptura confecta est: qui ea sive per corpus, sive per animum, divinitus adjuti, vel videre, vel etiam prævidere potuerunt.

CAPUT V. — *Responsio ad q. 3 et ad q. 4.* Cum autem initio fidei quæ per dilectionem operatur, imbuta mens fuerit, tendit bene vivendo etiam ad speciem pervenire, ubi est sanctis et perfectis cordibus nota ineffabilis pulchritudo, cujus plena visio est summa felicitas. Hoc est nimirum quod requiris, quid primum, quid ultimum teneatur: inchoari fide, perfici specie. Hæc etiam totius definitionis est summa. Certum vero propriumque fidei catholicæ fundamentum Christus est: *Fundamentum enim aliud, ait Apostolus, nemo potest ponere, præter id quod positum est, quod est Christus Jesus (I Cor. III, 11).* Neque hoc ideo negandum est proprium fundamentum esse fidei catholicæ, quia putari potest aliquibus hæreticis hoc nobiscum esse commune. Si enim diligenter quæ ad Christum pertinent cogitentur, nomine tenus invenitur Christus apud quoslibet hæreticos, qui se christianos vocari volunt; re ipsa vero non est apud eos. Quod ostendere nimis longum est; quoniam commemorandæ sunt omnes hæreses, sive quæ fuerunt, sive quæ sunt; sive quæ potuerunt esse sub vocabulo christiano, et quam sit hoc verum per singulas quasque monstrandum. Quæ disputatio tam multorum est voluminum, ut etiam infinita videatur.

CAPUT VI. — *Quod mole exiguum possit manu contineri.* Tu autem *Enchiridion* a nobis postulas, id est, quod manu possit astringi, non quod armaria possit onerare. Ut igitur ad illa tria redeamus, per quæ diximus colendum Deum, fidem, spem, charitatem; facile est ut dicatur quid credendum, quid sperandum, quid amandum sit: sed quemadmodum adversus eorum qui diversa sentiunt calumnias de-

sola, non veniat. Melius Colbertinus, in *rationem, cum fides sit sola, non veniat.* Cui lectioni favent Regius, Carnutensis, Gemmeticensis et alii duo Mss. habentes, in *ratione, cum fides sit sola, non veniat.* Compendiensis vero pro, *non veniat; habet, inveniat.* Alter Colbertinus et unus e Vaticanis ferunt, in *ratione, cum fides sit sola, conveniat.* Antonius Arnauldus restituendum censuit, in *ratione, cum fides, sit sola, non conveniat.* Audacior Lamb. Danæus absque auctoritate restituit, in *ratione cum fide non conveniat; rejectis verbis, sit sola.*

¹ Am. Er. et Dan., *solâ religione; omisso, in.*

² Am. Er. Dan. et quatuor Mss., *quæ vel.*

³ Sic Dan. et plerique Mss. At Am. Er. Lov. et Arn., *poterunt.*

⁴ Editi, *quod manibus possit astringi.* At Mss., *quod manu possit astringi.* Et ex his plures loco, *astringi, habent, teneri; et quidam, portari.*

pendatur, operosioris uberiorisque doctrinæ est; quæ ut habeatur, non brevi enchiridio manus debet impleri, sed grandi studio pectus accendi.

CAPUT VII. — 2. *Symbolum et oratio dominica complectuntur fidem, spem et charitatem.* Nam, ecce tibi est Symbolum et dominica oratio; quid brevius auditur aut legitur? quid facilius memoriæ commendatur? Quia enim de peccato, gravi miseria premebatur genus humanum, et divina indigebat misericordia, gratiæ Dei tempus propheta prædicens ait, *Et erit; omnis qui invocaverit nomen Domini, salvus erit (Joel II, 32):* propter hoc oratio². Sed Apostolus cum ad ipsam gratiam commendandam hoc propheticum commemorasset testimonium, continuo subjecit, *Quomodo autem invocabunt, in quem non crediderunt (Rom. x, 14)?* propter hoc Symbolum. In his duobus tria illa intueri: fides credit, spes et charitas orant. Sed sine fide esse non possunt; ac per hoc et fides orat. Propterea quippe dictum est, *Quomodo invocabunt, in quem non crediderunt?*

CAPUT VIII. — *Generalis explicatio fidei, spei et charitatis, et earum nexus.* Quid autem sperari potest quod non creditur? Porro aliquid etiam quod non speratur, credi potest. Quis namque fidelium pœnas non credit impiorum? nec sperat tamen, et quisquis eas imminere sibi credit ac fugaci motu animi exhorret, rectius timere dicitur quam sperare. Quæ duo quidam distinguens³ ait:

Liceat sperare timenti.

(*Lucanus, Pharsal. lib. 2, v. 15.*)

Non autem ab alio poeta, quamvis meliore, proprie dictum est:

Hunc ego si potui tantum sperare dolorem.

(*Virgil., Æneid. lib. 4, v. 419.*)

Denique nonnulli in arte grammatica verbi hujas utuntur exemplo ad ostendendam impropriam dictionem, et aiunt, *Sperare dixit pro timere.* Est itaque fides et malarum rerum, et bonarum: quia et bona creduntur, et mala; et hoc fide bona, non mala. Est etiam fides et præteritarum rerum, et præsentium, et futurarum. Credimus enim Christum mortuum; quod jam præterit; credimus sedere ad dexteram Patris; quod nunc est: credimus venturum ad judicandum⁴; quod futurum est. Item fides et suarum rerum est, et alienarum. Nam et se quisque credit aliquando esse cœpisse, nec fuisse utique sempiternum; et alios, atque alia⁵: nec solum de aliis hominibus multa, quæ ad religionem pertinent⁶, verum etiam

¹ Aliquot Mss., *Nam ecce ibi.* Quidam, *Nam ecce et ibi.*

² Editi, *dominica oratio.* Abest, *dominica,* a plerisque Mss.

³ In excusis, *Lucanus distinguens.* Non nominatur *Lucanus* in Mss., sed ejus nominis loco habetur, *quidam.*

⁴ Editi, post, *venturum ad judicandum,* addunt, *vivos et mortuos.*

⁵ Editi, *et alia atque alia.* At Mss., *et altos* (supple, homines), *atque alia* (scilicet rerum genera esse cœpisse, nec fuisse sempiterna).

⁶ Istud, *quæ ad religionem pertinent,* reperitur in omnibus libris scriptis et excusis. Glossema esse volebat Lamb. Danæus, qui hunc et alios quamplures locos animo vexavit minime æquo et liberali.

de angelis credimus. Spes autem non nisi bonarum rerum est, nec nisi futurarum, et ad eum pertinentium qui earum spem gerere perhibetur. Quæ cum ita sint, propter has causas distinguenda erit fides ab spe¹, sicut vocabulo, ita et rationabili differentia. Nam quod attinet ad non videre, sive quæ creduntur, sive quæ sperantur, fidei speique commune est. In Epistola quippe ad Hebræos, qua teste usi sunt illustres catholicæ Regulæ² defensores, fides esse dicta est *Convictio rerum quæ non videntur* (Hebr. xi, 1). Quamvis quando se quisque non verbis, non testibus, non denique ullis argumentis, sed præsentium rerum evidentiae credidisse, hoc est, fidem accommodasse dicit, non ita videtur absurdus³, ut recte reprehendatur in verbo, eique dicatur, Vidisti; ergo non credidisti: unde putari potest non esse consequens ut non videatur res quæcumque creditur. Sed melius hanc appellamus fidem, quam divina eloquia docuerunt, earum scilicet rerum quæ non videntur. De spe quoque ait Apostolus: *Spes quæ videtur, non est spes: quod enim videt quis, quid sperat? Si autem quod non videmus speramus, per patientiam exspectamus* (Rom. viii, 24, 25). Cum ergo bona nobis futura esse creduntur, nihil aliud quam sperantur. Jam de amore quid dicam, sine quo fides nihil prodest? Spes vero esse sine amore non potest. Denique, ut ait Apostolus Jacobus, *Et dæmones credunt, et contremiscunt* (Jacobi ii, 19): nec tamen sperant vel amant; sed potius quod speramus et amamus credendo venturum esse formidant. Propter quod apostolus Paulus fidem quæ per dilectionem operatur, approbat atque commendat (Galat. v, 6), quæ utique sine spe non potest esse. Proinde nec amor sine spe est, nec sine amore spes, nec utrumque sine fide.

CAPUT IX.— 5. *Quid credendum, servato Symboli ordine, deinceps explicatur. Non opus esse curiosa inquisitione rerum naturalium. Christiano sufficere si credit a summe bona Trinitate omnia creata esse, eaque bona.* Cum ergo quæritur quid credendum sit quod ad religionem pertineat, non rerum natura ita rimanda est, quemadmodum ab eis quos physicos Græci vocant: nec metuendum est⁴, ne aliquid de vi et numero elementorum, de motu atque ordine et defectibus siderum, de figura cæli, de generibus et naturis animalium, fructum, lapidum, fontium, fluminum, montium, de spatiis locorum et temporum, de signis imminuentium tempestatum, et alia sexcenta de iis rebus quas illi vel invenerunt vel invenisse se existimant, christianus ignoret; quia nec ipsi omnia repererunt tanto excellentes ingenio, flagrantes studio, abundantes otio, et quædam humana conjectura investigantes, quædam vero historica experientia perscrutantes, et in eis quæ se invenisse gloriantur, plura opinantes potius quam scientes. Satis est chri-

¹ Plures Mss., *distinguenda erat fides ab spe.*

² Quatuor Mss., *catholicæ fidei ac regulæ.* Apud Augustinum Regula fidei solet dici Symbolum, ut infra in cap. 56.

³ Sic meliores Mss. Editi vero, *absurdum.*

⁴ Hic apud Am. Er. Lov. et Arn. additur, *quemadmodum ab eisdem: quod glossema non habent veteres libri.*

stiano rerum creatarum causam, sive cœlestium sive terrestrium, sive visibilium sive invisibilium, non nisi bonitatem credere Creatoris, qui est Deus unus et verus; nullamque esse naturam quæ non aut ipse sit, aut ab ipso: eumque esse Trinitatem, Patrem scilicet, et Filium a Patre genitum, et Spiritum sanctum ab eodem Patre procedentem¹, sed unum eundemque Spiritum Patris et Filii.

CAPUT X.— *Contra Manichæorum hæresim de origine mali.* Ab hac summe² et æqualiter et immutabiliter bona Trinitate creata sunt omnia, et nec summe, nec æqualiter, nec immutabiliter bona, sed tamen bona etiam singula: simul vero universa valde bona (Gen. i, 51); quia ex omnibus consistit universitatis admirabilis pulchritudo.

CAPUT XI.— *Mala cur esse sinat Deus. Malum nihil aliud nisi privatio boni.* In qua etiam illud quod malum dicitur, bene ordinatum et loco suo positum, eminentius comendat bona, ut magis placeant et laudabiliora sint dum comparantur malis. Neque enim Deus omnipotens, quod etiam infideles fatentur, rerum cui summa potestas (Virgil., *Æneid. lib. 10, v. 100*), cum summe bonus sit, ullo modo sinceret mali aliquid esse in operibus suis, nisi usque adeo esset omnipotens et bonus, ut bene faceret et de malo³. Quid est autem aliud quod malum dicitur, nisi privatio boni? Nam sicut corporibus animalium nihil est aliud morbis et vulneribus affici, quam sanitate privari (neque enim id agitur, cum adhibetur curatio, ut mala ista quæ inerant, id est, morbi ac vulnera recedant hinc, et alibi sint; sed utique ut non sint. Non enim ulla substantia, sed carnalis substantiæ vitium est vulnus aut morbus: cum caro sit ipsa substantia, profecto aliquod bonum⁴ cui accidunt ista mala, id est privationes ejus boni quod dicitur sanitas); ita et animorum quæcumque sunt vitia, naturalium sunt privationes bonorum: quæ cum sanantur, non aliquo transferuntur; sed ea quæ ibi erant, nusquam erunt, quando in illa sanitate non erunt.

CAPUT XII.— 4. *Creaturæ omnes bonæ, sed quia non summe bonæ, ideo corruptibiles.* Naturæ igitur omnes, quoniam naturarum prorsus omnium Conditor summe bonus est, bonæ sunt: sed quia non sicut earum Conditor summe atque incommutabiliter bonæ sunt, ideo in eis et minui bonum et augeri potest. Sed bonum⁵ minui malum est; quamvis, quantumcumque minuat, remaneat aliquid necesse est (si adhuc natura est) unde natura sit. Neque enim, si qualiscumque et quantulacumque natura est, consumi bonum quo⁶ natura est, nisi et ipsa consu-

¹ Duo ex Vaticanis Mss., *et Filio procedentem.*

² Lov. et Arn., *summa.* Aptius editi alii et Mss., *summe.* Et sic in 1 Sent. d. 46, c. *Est enim.*

³ Apud Am. Er. et Lamb. Dan. additur hoc loco: *De bono naturæ vitiatæ ipse Deus bene facit, refermando aut puniendo vitiatum; ac per hoc ergo malum nec vitium erit, quia nihil est cum evacuat.* Ineptum glossema.

⁴ Editi, *bonum est.* Verbum, *est*, expunximus auctoritate manuscriptorum plurium et meliorum.

⁵ Vetusissimus liber Colbertinus, *bono.*

⁶ Ita unus ex Vaticanis. At Mss. alii et editi, *quod.*

matur, potest. Merito quippe natura incorrupta laudatur: porro si et incorruptibilis sit, quæ corrumpi omnino non possit, multo est procul dubio laudabilior. Cum vero corrumpitur, ideo malum est ejus corruptio, quia eam qualicumque privat bono; nam si nullo bono privat, non nocet: nocet autem; adimit igitur bonum¹. Quamdiu itaque natura corrumpitur, inest ei bonum quo privetur: ac per hoc si naturæ aliquid remanebit quod jam corrumpi nequeat, profecto natura incorruptibilis erit, et ad hoc tam magnum bonum corruptione perveniet². At si corrumpi non desinet, nec bonum habere utique desinet, quo eam possit privare corruptio. Quam si penitus totamque consumpserit, ideo nullum bonum inerit, quia natura nulla erit. Quocirca bonum consumere corruptio non potest, nisi consumendo naturam. Omnis ergo natura bonum est; magnum, si corrumpi non potest; parvum, si potest: negari tamen bonum esse, nisi stulte atque imperite prorsus non potest. Quæ si corruptione consumitur, nec ipsa corruptio remanebit, nulla ubi esse possit subsistente natura³.

CAPUT XIII. — *Nullum malum, nisi quod et bonum sit.* Ac per hoc nullum est quod dicitur malum, si nullum sit bonum. Sed bonum omni malo carens, integrum bonum est; cui verum inest malum, vitiatum vel vitiosum bonum est: nec malum unquam potest esse ullum, ubi bonum est nullum. Unde res mira conficitur, ut quia omnis natura, in quantum natura est, bonum est, nihil aliud dici videatur, cum vitiosa natura mala esse natura dicitur, nisi malum esse quod bonum est: nec malum esse, nisi quod bonum est; quoniam omnis natura bonum est, nec res aliqua mala esset, si res ipsa quæ mala est, natura non esset. Non igitur potest esse malum, nisi aliquid bonum. Quod cum dici videatur absurde, connexio tamen ratiocinationis hujus velut inevitabiliter nos compellit hoc dicere. Et cavendum est, ne incidamus in illam prophetica sententiam, ubi legitur: *Væ iis qui dicunt quod bonum est malum, et quod malum est bonum; qui dicunt tenebras lucem, et lucem tenebras; qui dicunt dulce amarum, et amarum dulce* (Isai. v, 20). Et tamen Dominus ait: *Malus homo de malo thesauro cordis sui profert mala* (Matth. xii, 35). Quid est autem malus homo, nisi mala natura; quia homo natura est? Porro si homo aliquid bonum est, quia natura est, quid est malus homo, nisi malum bonum? Tamen cum duo ista discernimus, invenimus nec ideo malum quia homo est, nec ideo bonum quia iniquus est; sed bonum quia homo, malum quia iniquus. Quisquis ergo dicit, Malum est hominem esse; aut, Bonum est iniquum esse: ipse incidit in prophetica illam sententiam, *Væ iis qui dicunt quod bonum est malum, et quod malum est bonum.* Opus enim Dei cul-

¹ Editi, *nocet autem adimendo bonum.* Castigantur ex veteribus libris.

² Am. Er. et Lov., *corruptio non perveniet.* Aliquot Mss., *incorruptione perveniet.* Verius Arn., *corruptione perveniet.*

³ Locus ex Mss. castigatus. Nam alias Am. Er. et Lov., *ubi nulla esse possit, subsistente natura:* male. Nec melius Danæus correxerat, addita negante particula sic, *ubi nulla esse possit, non subsistente natura.*

pat, quod est homo: et vitium hominis laudat, quod est iniquitas. Omnis itaque natura, etiamsi vitiosa est, in quantum natura est, bona est; in quantum vitiosa est, mala est.

CAPUT XIV. — *Bonum et malum, licet contraria, simul in eadem re esse posse. Ex bonis mala, et in bonis.* Quapropter in iis contrariis quæ mala et bona vocantur, illa dialecticorum regula deficit, qua dicunt nulli rei duo simul inesse contraria. Nullus enim aer simul est et tenebrosus et lucidus: nullus cibus aut potus simul dulcis et amarus: nullum corpus simul ubi album, ibi et nigrum; nullum simul ubi deforme, ibi et formosum. Et hoc in multis ac pene in omnibus contrariis reperitur, ut in una re simul esse non possint. Cum autem bona et mala nullus ambigat esse contraria, non solum simul esse possunt, sed mala¹ omnino sine bonis et nisi in bonis esse non possunt: quamvis bona sine malis possint. Potest enim homo vel angelus non esse injustus; injustus autem non potest esse nisi homo vel angelus: et bonum quod homo, bonum quod angelus; malum quod injustus. Et hæc duo contraria ita simul sunt, ut si bonum non esset in quo malum esset², prorsus nec malum esse potuisset: quia non modo ubi consisteret, sed unde oriretur corruptio non haberet, nisi esset quod corrumpere; quod nisi bonum esset, nec corrumpere; quoniam nihil est aliud corruptio, quam boni exterminatio. Ex bonis igitur mala orta sunt, et nisi in aliquibus bonis non sunt: nec erat alias unde oriretur ulla mali natura. Nam si esset, in quantum natura esset, profecto bona esset: et aut incorruptibilis natura magnum esset bonum, aut etiam natura corruptibilis nullo modo esset nisi aliquid bonum, quod bonum corrumpendo posset ei nocere corruptio.

CAPUT XV. — *Quomodo intelligendum illud, Non potest arbor bona, etc.* Sed cum mala ex bonis orta esse dicimus, non putetur hoc dominicæ sententiæ refragari, qua dixit, *Non potest arbor bona fructus malos facere.* Non potest enim, sicut Veritas ait, colligi uva de spinis (Matth. vii, 18, 16), quia non potest nasci uva de spinis; sed ex bona terra et vites nasci posse videmus et spinas. Et eodem modo tanquam arbor mala fructus bonos, id est, opera bona non potest facere voluntas mala: sed ex bona hominis natura oriri voluntas et bona potest et mala; nec fuit prorsus unde primitus oriretur voluntas mala, nisi ex angeli et hominis natura bona. Quod et ipse Dominus eodem loco, ubi de arbore et fructibus loquebatur, apertissime ostendit: ait enim, *Aut facite arborem bonam et fructum ejus bonum, aut facite arborem malam et fructum ejus malum* (Id. xii, 35): satis admonens ex arbore quidem bona malos, aut ex mala bonos nasci fructus non posse; ex ipsa tamen terra cui loquebatur, utramque arborem posse.

CAPUT XVI. — 5. *Rerum causas nosse an pertineat*

¹ Editi, *sed etiam mala.* Abest, *etiam*, a plerisque Mss.

² PP. BB. non ferunt, *malum*, in textu; sed in margine vocem hanc supplendam adnotant. Apud Er. Lugd. Ven. Lov. in textu ipso legitur, nosque eorum lectionem secuti sumus. M.

ad felicitatem. Quæ cum ita sint, quando nobis Maronis ille versus placet,

Felix qui potuit rerum cognoscere causas.
(*Georg. lib. 2, v. 490.*)

non nobis videatur ad felicitatem consequendam pertinere, si sciamus causas magnarum in mundo corporalium motionum, quæ abditissimis naturæ sinibus occuluntur;

Unde tremor terris, qua vi maria alta tumescant,
Objicibus ruptis, rursusque in se ipsa residant.
(*Ibid., vv. 479, 480.*)

et cætera hujusmodi: sed bonarum et malarum rerum causas nosse debemus, et id hactenus, quatenus eas homini in hac vita erroribus ærumnisque plenissima, ad eosdem errores et ærumnas evadendas nosse conceditur. Ad illam quippe felicitatem tendendum est, ubi nulla quatiatur ærumna, nullo errore fallamur. Nam si causæ corporalium motionum noscendæ nobis essent, nullas magis nosse quam nostræ valetudinis deberemus. Cum vero eis ignoratis, medicos quærimus, quis non videat quod de secretis cæli et terræ nos latet, quanta sit patientia nesciendum?

CAPUT XVII. — *Error quid sit. Non omnis error noxius. Augustini error felix in bivio.* Quamvis enim error quanta possumus cura cavendus sit, non solum in majoribus, verum etiam in minoribus rebus, nec nisi rerum ignorantia possit errari; non est tamen consequens ut continuo erret quisquis aliquid nescit, sed quisquis se existimat scire quod nescit: pro vero quippe approbat falsum, quod est erroris proprium. Verumtamen in qua re quisque erret, interest plurimum. Nam in una eademque re et nescienti sciens, et erranti non errans, recta ratione præponitur. In diversis autem rebus, id est, cum iste sciat alia, ille alia; et iste utiliora, ille minus utilia, vel etiam noxia: quis non in eis quæ ille scit, ei præferat nescientem? Sunt enim quædam quæ nescire quam scire sit melius. Itemque nonnullis errare profuit aliquando, sed in via pedum, non in via morum. Nam nobis ipsis accidit ut in quodam bivio falleremur, et non iremus per eum locum ubi opperientis transitum nostrum Donatistarum manus armata subsederat (a): atque ita factum est ut eo quo tendebamus, per devium circuitum veniremus; cognitisque insidiis illorum, nos gratularemur errasse, atque inde gratias ageremus Deo. Quis ergo viatorem sic errantem sic non erranti latroni præponere dubitaverit? Et fortasse ideo apud illum summum poetam loquens quidam miser amator,

Ut vidi (inquit), ut perli, ut me malus abstulit error!
(*Virgil. Eclog. 8, v. 41.*)

quoniam est et error bonus, qui non solum nihil obicit, verum etiam proicit aliquid. Sed diligentius considerata veritate, cum aliud nihil sit errare, quam verum putare quod falsum est, falsumque quod verum est; vel certum habere pro incerto, incertumve pro certo, sive falsum, sive sit verum; idque tam sit

(a) Circumcelliones armati contra Augustinum vias aliquoties obsederunt, teste Possidio in ejus vita, cap. 12; ubi hujus etiam recordatur periculi, quod hominis ductoris errore evasit Augustinus.

in animo deformis atque indecens, quam pulchrum et decorum esse sentimus, vel in loquendo, vel in assentiendo, *Est, est, Non, non* (*Matth. v, 37*): profecto et ob hoc ipsum est vita misera ista qua vivimus, quod ei nonnunquam, ut non amittatur, error est necessarius. Absit ut talis sit illa vita, ubi est animæ nostræ ipsa veritas vita: ubi nemo fallit, fallitur nemo. Hic autem homines fallunt atque falluntur; miseresque sunt cum mentiendo fallunt, quam cum mentientibus credendo falluntur. Usque adeo tamen rationalis natura refugit falsitatem, et quantum potest devitat errorem, ut falli nolint etiam quicumque amant fallere. Non enim sibi qui mentitur videtur errare, sed alium in errorem mittere credentem sibi. Et in ea quidem re non errat quam mendacio contegit, si novit ipse quid verum sit: sed in hoc fallitur, quod putat sibi suum non obesse mendacium; cum magis facienti quam patienti obsit omne peccatum.

CAPUT XVIII. — 6. *Mendacium omne est peccatum, sed aliud alio gravius. Non mentiri qui nesciens falsum dicit, sed potius qui verum dicit quod putat falsum.* Verum hic difficillima et latebrosissima gignitur quæstio, de qua jam grandem librum, cum respondendi necessitas nos urgeret, absolvimus: utrum ad officium hominis justi pertineat aliquando mentiri. Nonnulli enim eo usque progrediuntur, ut et pejerare, et de rebus ad Dei cultum pertinentibus ac de ipsa Dei natura falsum aliquid dicere, nonnunquam bonum piisque opus esse contendunt (a). Mihi autem videtur peccatum quidem esse omne mendacium, sed multum interesse quo animo et quibus de rebus quisque mentiat. Non enim sic peccat ille qui consulendi, quomodo ille qui nocendi voluntate mentitur: aut vero tantum nocet qui viatorem mentiendo in diversum iter mittit, quantum is qui viam vitæ mendacio fallente depravat. Nemo sane mentiens judicandus est, qui dicit falsum quod putat verum: quoniam quantum in ipso est, non fallit ipse, sed fallitur. Non itaque mendacii, sed aliquando temeritatis arguendus est, qui falsa incautius credita pro veris habet. Potiusque e contrario; quantum in ipso est, ille mentitur, qui dicit verum quod putat falsum. Quantum enim ad animum ejus attinet, quia non quod sentit hoc dicit, non verum dicit, quamvis verum inveniatur esse quod dicit: nec ullo modo liber est a mendacio, qui ore nesciens verum loquitur, sciens autem voluntate mentitur. Non consideratis itaque rebus ipsis de quibus aliquid dicitur, sed sola intentione dicentis, melior est qui nesciens falsum dicit, quoniam id verum putat, quam qui mentiendi animum sciens gerit, nesciens verum esse quod dicit. Ille namque non aliud habet in animo, aliud in verbo: huic vero qualecumque per se ipsum sit quod ab eo dicitur,

¹ Am. Er. Lov. et Dan., *Haud vero*. At Mss. et Arn., *aut vero*: concinnius quidem, sed eodem sensu; nam a sententia præcedente vis huc usque porrigitur particulæ negantis.

(a) Priscillianistæ redarguuntur.

aliud tamen clausum in pectore, aliud in lingua promptum est; quod malum est proprium mentientis. In ipsarum autem quæ dicuntur consideratione rerum tantum interest, qua in re quisque fallatur sive mentiatur, ut cum falli quam mentiri minus sit malum, quantum pertinet ad hominis voluntatem; tamen longe tolerabilius sit in his quæ a religione sunt sejuncta, mentiri, quam in iis sine quorum fide vel notitia Deus coli non potest, falli¹. Quod ut illustretur exemplis, intueamur quale sit, si quispiam dum mentitur, vivere nuntiet aliquem mortuum; et alius dum fallitur, credat iterum Christum post quamlibet longa tempora moriturum: nonne illo modo mentiri quam isto modo falli incomparabiliter præstat, multoque minoris mali est in illum errorem aliquem inducere, quam in istum ab aliquo induci?

CAPUT XIX. — *Error alius quidem alio perniciosior, sed semper est malus.* In quibusdam ergo rebus magno, in quibusdam parvo, in quibusdam nullo malo, in quibusdam nonnullo etiam bono fallimur. Nam magno malo fallitur homo, cum hoc non credit quod ad vitam ducit æternam, vel hoc credit quod ad mortem ducit æternam. Parvo autem malo fallitur, qui falsum pro vero approbando incidit in aliquas molestias temporales, quibus tamen adhibita fidelis² patientia convertit eas in usum bonum. Velut si quisquam bonum hominem putando qui malus est, aliquid ab eo patiatur mali. Qui vero malum hominem ita bonum credit, ut nihil ab eo patiatur mali, nullo malo³ fallitur: nec in eum cadit illa prophetica detestatio, *Væ iis qui dicunt quod malum est bonum.* De ipsis enim rebus quibus homines mali sunt, non de hominibus dictum intelligendum est. Unde qui adulterium dicit bonum, recte arguitur illa voce prophetica. Qui vero ipsum hominem dicit bonum, quem putat castum, nescit adulterum, non in doctrina rerum bonarum et malarum, sed in occultis humanorum fallitur morum; vocans hominem bonum, in quo putat esse quod esse non dubitat bonum⁴, et dicens malum adulterum et bonum castum: sed hunc bonum dicens, nesciendo adulterum esse, non castum⁵. Porro si per errorem evadit quisque perniciem, sicut superius dixi nobis in itinere contigisse, etiam boni aliquid homini errore confertur. Sed cum dico in quibusdam rebus nullo malo aliquem, vel nonnullo etiam bono falli; non ipsum errorem dico nulum malum vel nonnullum bonum; sed malum quo non venit, vel bonum quo venit errando, id est, ex ipso errore quid non eveniat vel quid proveniat. Nam ipse per se ipsum error aut magnum in re magna, aut parvum in re parva, tamen semper est malum. Quis enim nisi errans malum neget, appro-

bare falsa pro veris aut improbare vera pro falsis, aut habere incerta pro certis, vel certa pro incertis? Sed aliud est bonum hominem putare qui malus est, quod est erroris; et aliud est ex hoc malo aliud malum non pati, si nihil noceat homo malus, qui est putatus bonus. Itemque aliud est ipsam viam putare, quæ non est ipsa; et aliud est ex hoc erroris malo aliquid boni consequi, velut est ab insidiis malorum hominum liberari.

CAPUT XX.—7. *Non omne genus erroris esse peccatum. Academicos refellit, qui ut error vitetur, omnem assensionem suspendi volunt.* Nescio sanè utrum etiam hujusmodi errores¹: cum homo de malo homine bene sentit, qualis sit nesciens; aut pro eis quæ per sensus corporis capimus, occurrunt similia, quæ spiritu tanquam corpore, aut corpore tanquam spiritu sentiuntur; quale putabat esse apostolus Petrus, quando existimabat se visum videre, repente de claustris et vinculis per angelum liberatus (*Act. xii, 9*): aut in ipsis rebus corporeis lenè putatur esse quod asperum est, aut dulce quod amarum est, aut bene olere quod putidum est, aut tonare cum rheda transit, aut illum esse hominem cum alius sit, quando duo simillimi sibi sunt, quod in geminis sæpe contingit; unde ait ille,

Gratusque parentibus error:
(*Virgil., Æneid., lib. 10, v. 592.*)

et cætera talia etiam peccata dicenda sint. Nec quæstio nodosissima, quæ homines acutissimos, Academicos torsit, nunc mihi enodanda suscepta est; utrum aliquid debeat sapiens approbare, ne incidat in errorem; si pro veris approbaverit falsa, cum omnia, sicut affirmant, vel occulta sint, vel incerta. Unde tria confeci volumina in initio conversionis meæ, ne impedimento nobis essent, quæ tanquam in ostio contradicebant². Et utique fuerat removenda inveniendæ desperatio veritatis, quæ illorum videtur argumentationibus roborari. Apud illos ergo error omnis putatur esse peccatum, quod vitari non posse contendunt, nisi omnis suspendatur assensio. Errare quippe dicunt eum quisquis assentitur incertis: nihilque certum esse in hominum visis³, propter indiscretam similitudinem falsi, etiamsi quod videtur, forte sit verum, acutissimis quidem, sed impudentissimis conflictationibus disputant. Apud nos autem, *Justus ex fide vivit* (*Rom. i, 17*). At si tollatur assensio, fides tollitur; quia sine assensione nihil creditur. Et sunt vera quamvis non videantur, quæ nisi credantur, ad vitam beatam, quæ non nisi æterna est, non potest perveniri. Cum istis vero utrum loqui debeamus ignoro, qui, non victuros in æternum, sed in præsentia se vivere nesciunt: imo nescire se dicunt, quod nescire non possunt. Neque enim quisquam sinitur nescire se vivere: quandoquidem si

¹ Hic in editis Am. Er. et Dan. additur, *ut in pluribus a perquirente lucidius investigabitur.*

² Am. Er. Dan. et plures potioresque Mss., *fideli.*

³ Sic Dan. Arn. et aliquot Mss. At Am. Er. et Lov., *nullo modo*: mendose.

⁴ Plures Mss., *quod novit bonum.*

⁵ Locus veterum librorum ope liberatus a glossemate. Sic in ante editis habebat: *sed hunc bonum dicens, nesciendo adulterum esse; illum malum, nesciendo castum.*

¹ Am. Er. Dan., *hujusmodi error est.* Mss. duo, *hujus sit modus erroris.* Melius Lov., *ejusmodi errores.* Refer ad illud infra, *peccata dicenda sint.*

² Plures Mss., *esset, quæ tanquam in ostio contradicebat*: subintellige, quæstio.

³ Sic aliquot Mss. Editi autem, *visi.*

non vivit, non potest aliquid vel nescire¹; quoniam non solum scire, verum etiam nescire viventis est. Sed videlicet non assentiendo quod vivant, cavere sibi videntur errorem: cum etiam errando convincantur vivere; quoniam non potest qui non vivit errare. Sicut ergo nos vivere non solum verum, sed etiam certum est; ita vera et certa sunt multa, quibus non assentiri, absit ut sapientia potius quam dementia nominanda sit.

CAPUT XXI. — *Error non semper peccatum, sed semper malum.* In quibus² autem rebus nihil interest ad capessendum Dei regnum, utrum credantur, an non; vel utrum vera sive sint sive putentur, an falsa: in his errare, id est, aliud pro alio putare, non arbitrandum est esse peccatum; aut si est, minimum esse atque levissimum. Postremo, quaecumque illud et quantumcumque sit, ad illam viam non pertinet, qua imus ad Deum: quæ via fides est Christi, quæ per dilectionem operatur (Galat. v, 6). Neque enim ab hac via deviat in geminis filiis gratus ille parentibus error: aut ab hac via deviat apostolus Petrus, quando se existimans visum videre, aliud pro alio sic putabat, ut a corporum imaginibus, in quibus se esse arbitrabatur, vera in quibus erat corpora non dignosceret, nisi cum ab illo angelus, per quem fuerat liberatus, abscessit: aut ab hac via deviat Jacob patriarcha, quando viventem filium a bestia credebatur occisum (Gen. xxxvii, 33). In his atque huiusmodi falsitatibus, salva fide, quæ in Deum nobis est, fallimur, et via non relicta quæ ad illum ducit, erramus: qui errores etiamsi peccata non sunt, tamen in malis huius vitæ deputandi sunt, quæ ita subjecta est vanitati, ut approbentur hic falsa pro veris, respuantur vera pro falsis, teneantur incerta pro certis. Quamvis enim hæc ab ea fide absint, per quam veram certamque ad æternam beatitudinem tendimus³; ab ea tamen miseria non absunt, in qua adhuc sumus. Nullo modo quippe falleremur in aliquo vel animi vel corporis sensu, si jam vera illa atque perfecta felicitate frueremur.

CAPUT XXII. — *Omne mendacium esse peccatum.* Porro autem omne mendacium ideo dicendum est esse peccatum, quia homo non solum quando scit ipse quod verum sit, sed etiam si quando errat et fallitur sicut homo, hoc debet loqui quod animo gerit; sive illud verum sit, sive putetur et non sit. Omnis autem qui mentitur, contra id quod animo sentit loquitur voluntate fallendi. Et utique verba propterea sunt instituta, non per quæ se homines invicem fallant, sed per quæ in alterius quisque notitiam cogitationes suas perferat⁴. Verbis ergo uti ad fallaciam, non ad quod instituta sunt, peccatum est. Nec ideo ullum mendacium putandum est non esse peccatum, quia possumus aliquando alicui prodesse mentiendo.

¹ Editi, *scire, vel nescire*. Et paulo post, *non nisi viventis est*. Absent, *scire, et, non nisi*, a Mss.

² Am. Er. Lov. et Dan. *In quibusdam*. Castigantur ex Mss. quibus consentit textus 3 Sent., dist. 58, cap. *illud*.

³ Sic Mss. et editi, *per quam ad veram certamque atque æternam beatitudinem tendimus*: minus bene.

⁴ Plerique Mss., *proferat*.

Possumus enim et furando¹, si pauper cui palam datur, sentit commodum, et dives cui clam tollitur, non sentit incommodum: nec ideo tale furtum quisquam dixerit non esse peccatum. Possumus et adulterando, si aliqua, nisi ad hoc ei consentiatur, appareat amando moritura, et si vixerit, poenitendo purganda: nec ideo peccatum negabitur tale adulterium. Si autem merito nobis placet castitas, quid offendit veritas, ut propter alienam utilitatem illa non violetur adulterando, et violetur ista mentiendo²? Plurimum quidem ad bonum profecisse homines, qui non nisi pro salute hominis mentiuntur, non est negandum: sed in eorum tali profectu merito laudatur, vel etiam temporaliter remuneratur benevolentia, non fallacia, quæ ut ignoscatur sat est, non ut etiam prædicetur, maxime in hæredibus Testamenti Novi, quibus dicitur, *Sit in ore vestro, Est, est; Non, non: quod enim amplius est, a malo est* (Matth. v, 37). Propter quod malum, quia subrepere in hac mortalitate non desinit, etiam ipsi cohæredes Christi dicunt, *Dimittite nobis debita nostra* (Id. vi, 12).

CAPUT XXIII. — 8. *Causa rerum bonarum, bonitas Dei; malarum, voluntas deficiens boni mutabilis.* His itaque pro huius brevitatis necessitate tractatis, quoniam causæ cognoscendæ sunt rerum bonarum et malarum, quantum viæ satis est quæ nos perducatur ad regnum, ubi erit vita sine morte, sine errore veritas, sine perturbatione felicitas: nequaquam dubitare debemus, rerum quæ ad nos pertinent bonarum causam non esse nisi bonitatem Dei; malarum vero ab immutabili bono deficientem boni mutabilis voluntatem, prius angeli, hominis postea.

CAPUT XXIV. — *Secundæ malorum causæ, ignorantia et concupiscentia.* Hoc primum est creaturæ rationalis malum, id est, prima privatio boni: deinde jam etiam nolentibus subintravit ignorantia rerum agendarum, et concupiscentia noxiarum; quibus comites subinferuntur error et dolor: quæ duo mala quando imminetia sentiuntur, ea fugitantis animi motus vocatur metus. Porro animus cum adipiscitur concupita, quamvis perniciosa vel inania, quoniam id errore non sentit, vel delectatione morbida vincitur, vel³ vana etiam lætitia ventilatur. Ex his morborum, non ubertatis, sed indigentia tanquam fontibus omnis miseria naturæ rationalis emanat.

CAPUT XXV. — *Pœnæ peccatis irrogatæ.* Quæ tamen natura in malis suis non potuit amittere beatitudinis appetitum. Verum hæc communia mala sunt et hominum et angelorum pro sua malitia Domini iustitia damnatorum. Sed homo habet et pœnam propriam, qua etiam corporis morte punitus est. Mortis ei quippe supplicium Deus comminatus fuerat, si peccaret: sic cum munerans libero arbitrio, ut tamen

¹ Editi, post, *possumus enim et furando*, addunt, *aliquando alicui prodesse*; sed superfluo.

² Hoc loco in editis inserta hæc erant: *Non ideo mendacium poterit aliquando laudari, quia nonnunquam pro salute quorundam mentimur. Peccatum ergo est, sed veniale, quod benevolentia excusat, et ideo fallacia damnat*: quæ verba ab omnibus prope Mss. absunt.

³ Hic Am. Er. Dan. Arn. et aliquot Mss. omittunt, *vel*.

regeret imperio, terreret exitio; atque in paradisi felicitate tanquam in umbra vitæ, unde justitia custodita in meliora conscenderet, collocavit (*Gen. II, 17, 15*).

CAPUT XXVI. — *Peccati Adæ pœna in tota ipsius stirpe. Contra Pelagianos.* Hinc post peccatum exsul effectus, stirpem quoque suam, quam peccando in se tanquam in radice vitiaverat, pœna mortis et damnationis¹ obstrinxit: ut quidquid prolis ex illo et simul damnata per quam peccaverat conjuge, per carnalem concupiscentiam, in qua inobedientiæ pœna similis retributa est; nasceretur, traheret originale peccatum, quo traheretur per errores doloresque diversos ad illud extremum cum desertoribus angelis vitiatoribus et possessoribus et consortibus suis sine fine supplicium. Sic per unum hominem peccatum intravit in mundum, et per peccatum mors; et ita in omnes homines pertransiit, in quo omnes peccaverunt (*Rom. v, 12*). Mundum quippe appellavit eo loco Apostolus universum genus humanum.

CAPUT XXVII. — *Homini conditio post Adæ peccatum. Homini reformatio ex sola Dei misericordia.* Ita ergo se res habebat: jacebat in malis, vel etiamolvebatur, et de malis in mala præcipitabatur totius humani generis massa damnata; et adjuncta parti eorum qui peccaverant angelorum, luebat impiæ desertionis dignissimas pœnas. Ad iram quippe Dei pertinet justam, quidquid cæca et indomita concupiscentia faciunt libenter mali, et quidquid manifestis operisque² pœnis patiuntur inviti: non sane Creatoris desistentis bonitate et malis angelis subministrare vitam vivacemque potentiam, quæ subministratio si auferatur, interibunt³; et hominum, quamvis de propagine vitiata damnataque nascentium, formare semina et animare, ordinare membra⁴, per temporum ætates, per locorum spatia vegetare sensus, alimenta donare. Melius enim judicavit de malis bene facere, quam mala nulla esse permittere. Et si quidem in melius hominum reformationem nullam prorsus esse voluisset, sicut impiorum nulla est angelorum, nonne merito fieret, ut natura quæ Deum deseruit, quæ præceptum sui Creatoris, quod custodire facillime posset, sua male utens potestate calcavit atque transgressa est, quæ in se sui Conditoris imaginem ab ejus lumine contumaciter aversa violavit, quæ salubrem servitutum ab ejus legibus male libero abrupto arbitrio, universa in æternum desereretur ab eo, et pro suo merito pœnam penderet sempiternam? Plane ita faceret, si tantum justus, non etiam misericors esset, suamque indebitam misericordiam multo evidentius in indignorum potius liberatione monstraret⁵.

¹ Sic Am. Er. Dan. et plures Mss. At Lov. et Arn., *damnatione*.

² Am. Er. Dan. et fere omnes Mss., *apertisque*.

³ Plures Mss., *intercidit*; vel, *intercidet*: et quidam, *intercidunt*.

⁴ Editi, *et ordinare membra*. Abest, *et*, a plerisque Mss.; atque ex iis plures post, *ordinare membra*; prosequuntur sic: *per locorum ætates, per temporum spatia*. Cisterciensis et Fulviensis, *per locorum varietates*.

⁵ Danaeus auctoritate veteris cujusdam exemplaris emendari vult, *non monstraret*. Sufficit tamen particula negans

CAPUT XXVIII. — *9. Dejectis desertoribus angelis, cæteri in beatitudine formati.* Angelis igitur aliquibus impia superbia deserentibus Deum, et in hujus aeris imam caliginem de superna cœlesti habitatione dejectis, residuus numerus angelorum in æterna cum Deo beatitudine et sanctitate permansit. Neque enim ex uno angelo lapso atque damnato cæteri propagati sunt, ut eos sicut homines originale malum obnoxie successionis vinculis obligaret, atque universos traheret ad debitas pœnas: sed eo qui diabolus factus est, cum sociis impietatis elato, et ipsa¹ cum eis elatione prostrato, cæteri pia obedientia Domino cohæserunt, accipientes etiam, quod illi non habuerunt, certam scientiam, qua essent de sua sempiterna et nunquam casura stabilitate securi.

CAPUT XXIX. — *In locum angelorum ejectorum succedit pars hominum reparata.* Placuit itaque universitatis creatori atque moderatori Deo, ut quoniam non tota multitudo angelorum Deum deserendo perierat, ea quæ perierat in perpetua perditione remaneret; quæ autem cum Deo illa deserente perstiterat, de sua certissime cognita semper futura felicitate² gauderet: alia vero creatura rationalis quæ in hominibus erat, quoniam peccatis atque suppliciis et originalibus et propriis tota perierat, ex ejus parte reparata, quod angelicæ societati ruina illa diabolica minuerat, suppleretur³. Hoc enim promissum est resurgentibus sanctis, quod erunt æquales angelis Dei (*Luc. xx, 36*). Ita superna Jerusalem mater nostra, civitas Dei, nulla civium suorum⁴ numerositate fraudabitur, aut uberiore⁵ etiam copia fortasse regnabit (a). Neque enim numerum aut sanctorum hominum, aut immundorum daemonum novimus, in quorum locum succedentes filii sanctæ matris⁶, quæ sterilis apparebat in terris, in ea pace de qua illi ceciderunt, sine ullo temporis termino permanebunt. Sed illorum civium numerus, sive qui est, sive qui futurus est, in contemplatione est ejus artificis, qui vocat ea quæ non sunt, tanquam ea quæ sunt (*Rom. iv, 17*), atque in mensura et numero et pondere cuncta disponit (*Sap. xi, 21*).

CAPUT XXX. — *Non meritis, nec libero arbitrio reparari homines, sed gratia.* Verum hæc pars generis humani, cui liberationem Deus regnumque promisit æternum, numquid meritis operum suorum reparari potest? Absit. Quid enim boni operatur perditus⁷, nisi quantum fuerit a perditione liberatus? Numquid libero voluntatis arbitrio? Et hoc absit: nam libero arbitrio male utens homo, et se perdidit et ipsum.

quæ membro proxime antecedenti præfigitur, neque hic repetitur in nostris Mss.

¹ Lov. et Arn., *et in ipsa*. Abest, *in*, ab omnibus prope Mss. et ab editis Am. Er. Dan.

² Hic editi addunt, *secura*; quæ vox in melioribus Mss. non habetur.

³ Ita Am. Er. Dan. et plerique Mss. At Lov. et Arn., *suppleret*.

⁴ Mss. *nulla civium numerositate*, omisso, *suorum*.

⁵ Sic Am. Er. Dan. et Mss. At Lov. et Arn., *sed uberiore*.

⁶ Editi, *sanctæ matris Ecclesiæ*. Abest, *Ecclesiæ*, a Mss.

⁷ Editi, *operari potest perditus*. At Mss., *operatur perditus*.

Atque ex iis codices decem prosequuntur, *nisi quando fuerit*. Unus e Vaticanis, *nisi quando vel quantum fuerit*. Pluresque loco, *liberatus*; habent, *reparatus*.

(a) Vid. lib. 22 de Civit. Dei, cap. 1.

Sicut enim qui se occidit, utique vivendo se occidit, sed se occidendo non vivit, nec se ipsum poterit resuscitare cum occiderit: ita cum libero peccaretur arbitrio, victorè peccato amissum est liberum arbitrium; *A quò enim quis devictus est, huic et servus addictus est* (II Petr. II, 19). Petri certe apostoli est ista sententia: quæ cum vera sit, qualis, quæso, potest servi addicli esse libertas, nisi quando eum peccare delectat? Liberaliter enim servit, qui sui domini voluntatem libenter facit. Ac per hoc ad peccandum liber est, qui peccati servus est. Unde ad juste faciendum liber non erit, nisi a peccato liberatus esse justitiæ cœperit servus. Ipsa est vera libertas propter recti facti lætitiã¹, simul et pia servitus propter præcepti obedientiam. Sed ad bene faciendum ista libertas unde erit homini addicto et vendito, nisi redimat cujus illa vox est, *Si vos Filius liberaverit, tunc vere liberi eritis* (Joan. VIII, 36)? Quod antequam fieri in homine incipiat, quomodo quisquam de libero arbitrio in bono gloriatur opere, qui nondum est liber ad operandum bene, nisi se vana superbia inflatus extollat? quam cõhibet Apostolus dicens, *Gratia salvi facti estis per fidem*.

CAPUT XXXI. — *Fides et opera bonã ex Dei dono*. Et ne ipsam sibi saltem fidem sic arrogarent, ut non intelligerent divinitus esse donatam, sicut idem apostolus alio loco dicit, se ut fidelis esset misericordiam consecutum (I Cor. VII, 25); hic quoque adjunxit, atque ait, *Et hoc non ex vobis, sed Dei donum est; non ex operibus, ne forte quis extollatur*. Et ne putarentur fidelibus bonã opera defutura, rursus adjecit: *Ipsius enim sumus figmentum creati in Christo Jesu in operibus bonis, quæ præparavit Deus, ut in illis ambulemus* (Ephes. II, 8-10). Tunc ergo efficitur vere liberi, cum Deus nos fingit, id est, format et creat, non ut homines, quod jam fecit; sed ut boni homines² simus, quod nunc gratia sua facit: ut simus in Christo Jesu nova creatura (Galat. VI, 15), secundum quod dictum est, *Cor mundum crea in me, Deus* (Psal. L, 12). Neque enim cor ejus, quantum pertinet ad naturam cordis humani, non jam creaverat Deus³.

CAPUT XXXII. — *Bona voluntas a Deo*. Item ne quisquam, etsi non de operibus, de ipso gloriatur libero arbitrio voluntatis, tanquam ab ipso incipiat meritum, cui tanquam debitum reddatur præmium, bene operandi ipsa libertas; audiat eundem gratiæ præconem dicentem, *Deus est enim qui operatur in vobis et velle et operari, pro bona voluntate* (Philipp. II, 13). Et alio loco: *Igitur non volentis, neque currentis, sed miserentis est Dei* (Rom. IX, 16). Cum procul dubio, si homo ejus ætatis est ut ratione jam utatur, non possit credere, sperare, diligere, nisi ve-

lit, nec pervenire ad palmam supernæ vocationis Dei, nisi voluntate cucurrerit (Philipp. III, 14). Quomodo ergo *non volentis, neque currentis, sed miserentis est Dei*, nisi quia et ipsa voluntas, sicut scriptum est, *a Domino præparatur* (Prov. VIII, 35, sec. LXX)? Alioquin si propterea dictum est, *Non volentis, neque currentis, sed miserentis est Dei*, quia ex utroque fit, id est, et voluntate hominis, et misericordia Dei; ut sic dictum accipiamus, *Non volentis, neque currentis, sed miserentis est Dei*, tanquam diceretur, Non sufficit sola voluntas hominis, si non sit etiam misericordia Dei: non ergo sufficit et sola misericordia Dei, si non sit etiam voluntas hominis: ac per hoc si recte dictum est, *Non volentis hominis, sed miserentis est Dei*, quia id voluntas hominis sola non implet; cur non et e contrario recte dicitur, *Non miserentis est Dei, sed volentis est hominis*, quia id misericordia Dei sola non implet? Porro si nullus dicere christianus audebit, *Non miserentis est Dei, sed volentis est hominis*, ne Apostolo apertissime contradicat; restat ut propterea recte dictum intelligatur, *Non volentis, neque currentis, sed miserentis est Dei*, ut totum Deo detur, qui hominis voluntatem bonam et præparat, adjuvandam, et adjuvat præparatam. Præcedit enim bona voluntas hominis multa Dei dona, sed non omnia: quæ autem non præcedit ipsa, in eis est et ipsa. Nam utrumque legitur in sanctis eloquiis; et, *Misericordia ejus præveniet me* (Psal. LVIII, 11); et, *Misericordia ejus subsequetur me* (Psal. XXII, 6). Nolentem prævenit, ut velit; volentem subsequitur, ne frustra velit. Cur enim admonemur orare pro inimicis nostris (Matth. V, 44), utique nolentibus pie vivere, nisi ut Deus in illis operetur et velle⁴? Itemque cur admonemur petere ut accipiamus (Id. VII, 7), nisi ut ab illo fiat quod volumus, a quo factum est, ut velimus? Oramus ergo pro inimicis nostris, ut misericordia Dei præveniat eos, sicut prævenit et nos: oramus autem pro nobis, ut misericordia ejus subsequatur nos.

CAPUT XXXIII. — 10. *Homines natos omnes iræ filios eguisse reconciliatore Christo*. *Ira Dei quid*. Tenebatur itaque justa damnatione genus humanum, et omnes erant iræ filii. De qua ira scriptum est: *Quoniam omnes dies nostri defecerunt, et in ira tua defecimus; anni nostri sicut aranea meditabuntur* (Psal. LXXXIX, 9). De qua ira dicit etiam Job: *Homo enim natus ex muliere, brevis vitæ et plenus iræ* (Job XIV, 1). De qua ira dicit et Dominus Jesus: *Qui credit in Filium, habet vitam æternam; qui autem non credit in Filium, non habet vitam⁵, sed ira Dei manet super eum* (Joan. III, 36): non ait, veniet; sed, manet. Cum hac quippe omnis homo nascitur. Propter quod dicit Apostolus: *Fuimus enim et nos natura filii iræ, sicut et cæteri* (Ephes. II, 3). In hac ira cum essent homines per originale peccatum, tanto gravius et perniciosius, quanto majora vel plura insuper addi-

¹ Sic Am. Er. Dan. Arn. et aliquot Mss. Alii plerique cum Lov., *propter recte facti licentiam*. Nonnulli, *propter recte faciendi licentiam*. Legendum videtur, *propter recte facti libentiam*.

² Vox, *homines*, hinc abest in aliquot manuscriptis.

³ Apud Lov. additur, *sed renovationem animæ demorantis in corde Propheta postulat*. Manifestum glossema, quod expunximus veterum codicum auctoritate, et editionum Am. Er. Dan. Arn.

⁴ Sic Am. Er. Dan. et Mss. At Lov. et Arn., *nisi Deus in illis operetur ut velit*.

⁵ Editi, *non habet vitam æternam*. At Mss. Evangelio consentiunt, nec repetunt hoc loco, *æternam*: ex his etiam nonnulli futuro tempore ferunt, *non habebit vitam*.

derant, necessarius erat mediator, hoc est reconciliator, qui hanc iram sacrificii singularis, cujus umbræ omnia sacrificia Legis et Prophetarum, oblatione placaret. Unde dicit Apostolus: *Si enim cum inimici essemus, reconciliati sumus Deo per mortem Filii ejus, multo magis reconciliati nunc in sanguine ejus salvi erimus ab ira per ipsum* (Rom. v, 10, 9). Cum autem Deus irasci dicitur, non ejus significatur perturbatio, qualis est in animo irascentis hominis; sed ex humanis motibus translato vocabulo, vindicta ejus, quæ non nisi justa est, iræ nomen accepit. Quod ergo per mediatorem reconciliamur Deo, et accipimus Spiritum sanctum, ut ex inimicis efficiamur filii: *Quotquot enim Spiritu Dei aguntur, hi filii sunt Dei* (Id. VIII, 14): hæc est gratia Dei per Jesum Christum Dominum nostrum.

CAPUT XXXIV. — *Christus mediator ineffabili Verbi incarnatione natus ex Maria. Contra Apollinaristas.* De quo mediatore longum est, ut quanta dignum est, tanta dicantur, quamvis ab homine dici digne non possint. Quis enim hoc solum congruentibus explicet verbis, quod *Verbum caro factum est, et habitavit in nobis* (Joan. 1, 14), ut crederemus in Dei Patris omnipotentis unicum Filium natum de Spiritu sancto et Maria virgine? Ita quippe Verbum caro factum est, a divinitate carne suscepta, non in carnem divinitate mutata. Carnem porro hic hominem debemus accipere, a partē totum significante locutione: sicut dictum est, *Quoniam ex operibus Legis non justificabitur omnis caro* (Rom. III, 20); id est omnis homo. Nam nihil naturæ humanæ in illa susceptione fas est dicere defuisse; sed naturæ ab omni peccati nexu omni modo liberæ: non qualis de utroque sexu nascitur per concupiscentiam carnis cum obligatione delicti, cujus reatus regeneratione diluitur; sed qualem de virgine nasci oportebat, quem² fides matris, non libido conceperat: quo si vel nascente corrumpetur ejus integritas, non jam ille de virgine nasceretur; eumque falso, quod absit, natum de virgine Maria tota confiteretur Ecclesia; quæ imitans ejus matrem quotidie parit membra ejus, et virgo est. Lege, si placet, de virginitate sanctæ Mariæ meas litteras³ ad illustrem virum, quem cum honore ac dilectione nomino Volusianum (Epist. 457).

CAPUT XXXV. — *Christus Deus simul et homo. Contra errorem qui Leporii, et postea Nestorianorum fuit.* Proinde Christus Jesus Dei Filius, est et Deus et homo⁴. Deus ante omnia sæcula, homo in nostro sæculo. Deus, quia Dei Verbum; *Deus enim erat Verbum* (Joan. 1, 1) : homo autem, quia in unitatem⁵ personæ accessit Verbo anima rationalis et caro.

¹ In plerisque Mss., *digna*.

² Lov. et Arn., *quam*. At Mss., *quem*. His accedunt eo loci Am. Er. et Dan.; sed mox recedunt a Mss. habentque cum Lov. et Arn., *Quod si vel per nascentem*.

³ Editi; *meas litteras missas*. Abest, *missas*, a Mss.

⁴ Am. Er. Lov. Arn. *Dei Filius est, et Deus, et homo est*. Mutamus interpunctionem vocum deleto altero, *est*, auctoritate quorundam manuscriptorum.

⁵ Aliquot Mss. hic et infra; *in unitate*. Sed concinnior vulgata ectio, *in unitatem*.

Quocirca in quantum Deus est, ipse et Pater unum sunt (Joan. x, 30): in quantum autem homo est, Pater major est illo (Id. xiv, 28). Cum enim esset unicus Dei Filius, non gratia, sed natura; ut esset etiam plenus gratia, factus est et hominis filius: idemque ipse utrumque ex utroque unus Christus. Quia *cum in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est, quod natura erat; id est, esse æqualis Deo. Exinavit autem se, accipiens formam servi* (Philipp. II, 6 et 7), non amittens vel minuens formam Dei. Ac per hoc et minor est factus, et mansit æqualis, utrumque unus, sicut dictum est: sed aliud propter Verbum, aliud propter hominem: propter Verbum æqualis Patri, propter hominem minor. Unus Dei Filius, idemque hominis filius; unus hominis filius, idemque Dei Filius: non duo filii Dei Deus et homo, sed unus Dei Filius; Deus sine initio, homo a certo initio, Dominus noster Jesus Christus.

CAPUT XXXVI. — 11. *Gratia commendata in homine Christo ad dignitatem Filii Dei nullis meritis evecto.* Hic omnino granditer et evidenter Dei gratia commendatur. Quid enim naturam humanam in homine Christo meruit, ut in unitatem personæ unici Filii Dei singulariter esset assumpta? Quæ bona voluntas, cujus boni propositi studium, quæ bonæ opera præcesserunt, quibus mereretur iste homo una fieri persona cum Deo? Numquid antea fuit homo, et hoc ei singulare beneficium præstitum est, cum singulariter promereretur Deum¹? Nempe ex quo esse homo cœpit, non aliud cœpit esse homo² quam Dei Filius; et hoc unicus, et propter Deum Verbum, quod illo suscepto caro factum est, utique Deus: ut quemadmodum est una persona quilibet homo, anima scilicet rationalis et caro, ita sit Christus una persona; Verbum et homo. Unde naturæ humanæ tanta gloria³, nullis præcedentibus meritis sine dubitatione gratuita, nisi quia magna hic et sola Dei gratia fideliter et sobrie considerantibus evidenter ostenditur; ut intelligant homines per eandem gratiam se justificari a peccatis, per quam factum est ut homo Christus nullum habere posset peccatum? Sic et ejus matrem angelus salutavit, quando ei futurum annuntiavit hunc partum: *Ave, inquit, gratia plena. Et paulo post: Invenisti, ait, gratiam apud Deum* (Luc. I, 28 et 30). Et hæc quidem gratia plena, et invenisse apud Deum gratiam dicitur, ut Domini sui, imo omnium Domini mater esset. De ipso autem Christo Joannes evangelista cum dixisset, *Et Verbum caro factum est, et habitavit in nobis; Et vidimus, inquit, gloriam ejus quasi unigeniti a Patre, plenum gratiæ et veritatis*. Quod ait, *Verbum caro factum est*; hoc est, *plenum gratiæ*: quod ait, *gloriam unigeniti a Patre*; hoc est, *plenum veritatis*. Veritas quippe ipsa, unigenitus Dei Filius; non gratia, sed natura, gratia suscepit hominem tanta

¹ Sic optimæ notæ Remigianus codex et Colbertini duo cum uno e Vaticanis. Alii vero Mss. cum ante editis habent, *ut singulariter promereretur Deum*.

² Hic vox, *homo*, non est in Am. Er. Dan. et pluribus Mss.

³ Fuliensis Ms., *tanta gratia*.

unitate personæ, ut idem ipse esset etiam hominis filius.

CAPUT XXXVII. — *Nativitas Christi eo quod est de Spiritu sancto, gratiam demonstrat.* Idem namque Jesus Christus Filius Dei unigenitus, id¹ est unicus, Dominus noster, natus est de Spiritu sancto et virgine Maria. Et utique Spiritus sanctus Dei donum est, quod quidem et ipsum est æquale donanti: et ideo Deus est etiam Spiritus sanctus, Patre Filioque non minor. Ex hoc ergo quod de Spiritu sancto est secundum hominem nativitas Christi, quid aliud quam ipsa gratia demonstratur? Cum enim virgo quæсивisset ab angelo, quomodo id fieret quod ei nuntiabat, quandoquidem illa virum non cognosceret; respondit Angelus: *Spiritus sanctus superveniet in te, et virtus Altissimi obumbrabit tibi; ideoque et quod nascetur ex te sanctum, vocabitur Filius Dei* (Luc. 1, 35). Et Joseph cum vellet eam dimittere, suspicatus adulteram, quam sciebat non de se gravidam, tale responsum ab angelo accepit: *Noli timere accipere Mariam conjugem tuam; quod enim in ea natum est, de Spiritu sancto est* (Matth. 1, 20): id est, quod tu esse de alio viro suspicaris, de Spiritu sancto est.

CAPUT XXXVIII. — 12. *Christus de Spiritu sancto non ut de patre natus, sed de Maria ut de matre.* Numquid tamen ideo dicturi sumus patrem hominis Christi esse Spiritum sanctum, ut Deus Pater Verbum genuerit, Spiritus sanctus hominem, ex qua utraque substantia Christus unus esset, et Dei Patris filius secundum Verbum, et Spiritus sancti filius secundum hominem; quod eum Spiritus sanctus² tanquam pater ejus de matre virgine genuisset? Quis hoc dicere audebit? Nec opus est ostendere disputando quanta alia sequantur absurda, cum hoc ipsum jam ita sit absurdum, ut nullæ fideles aures id valeant sustinere. Proinde, sicut confitemur, Dominus noster Jesus Christus, qui de Deo Deus, homo autem natus est de Spiritu sancto et virgine Maria, utraque substantia, divina scilicet atque humana, Filius est unicus Dei Patris omnipotentis, de quo procedit Spiritus sanctus. Quomodo ergo dicimus Christum natum de Spiritu sancto, si non eum genuit Spiritus sanctus? An quia fecit eum? Quoniam Dominus noster Jesus Christus in quantum Deus est, omnia per ipsum facta sunt (Joan. 1, 5): in quantum autem homo est, et ipse factus est, sicut Apostolus dicit: *Factus est ex semine David secundum carnem* (Rom. 1, 3). Sed cum illam creaturam quam Virgo concepit et peperit, quamvis ad solam personam Filii pertinentem, tota Trinitas fecerit; neque enim separabilia sunt opera Trinitatis; cur in ea faciendâ solus Spiritus sanctus nominatus est? An et quando unus trium in aliquo opere nominatur, universa operari Trinitas intelligitur? Ita vero est, et exemplis doceri potest. Sed non est in hoc diutius immorandum. Illud enim movet

quomodo dictum sit, Natus de Spiritu sancto, cum filius nullo modo sit Spiritus sancti. Neque enim quia mundum istum fecit Deus, dici eum fas est Dei filium, aut eum natum de Deo; sed factum, vel creatum, vel conditum, vel institutum ab illo, vel si quid hujusmodi recte possumus dicere. Hic ergo, cum confiteamur natum de Spiritu sancto et virgine Maria, quomodo non sit filius Spiritus sancti, et sit filius virginis Mariæ, cum et de illo et de illa sit natus, explicare difficile est. Procul dubio quippe non sic de illo ut de patre, sic autem de illa ut de matre natus est.

CAPUT XXXIX. — *Non quidquid ex aliquo nascitur, ejus filius dicendus.* Non igitur concedendum est quidquid de aliqua re nascitur, continuo ejusdem rei filium nuncupandum. Ut enim omnimodum aliter de homine nasci filium, aliter capillum, pediculum³, lumbricum, quorum nihil est filius: ut ergo hæc omnimodum, quoniam tantæ rei deformiter comparantur; certe qui nascuntur ex aqua et Spiritu sancto, non aquæ filios eos rite dixerit quispiam: sed plane dicuntur filii Dei Patris et matris Ecclesiæ. Sic ergo de Spiritu sancto natus est filius Dei Patris, non Spiritus sancti. Nam et illud quod de capillo et de cæteris diximus, ad hoc tantum valet, ut admoneamur non omne quod de aliquo nascitur, etiam filium ejus de quo nascitur posse dici. Sicut non omnes qui dicuntur alicujus filii, consequens est ut de illo etiam nati esse dicantur; sicut sunt qui adoptantur. Dicuntur etiam filii gehennæ; non ex illa nati, sed in illam præparati, sicut filii regni qui⁴ præparantur in regnum.

CAPUT XL. — *Modus quo natus est Christus de Spiritu sancto, insinuat gratiam unionis hypostaticæ.* Cum itaque de aliquo nascatur aliquid etiam non eo modo ut sit filius, nec rursus omnis qui dicitur filius, de illo sit natus cujus dicitur filius; profecto modus iste quo natus est Christus de Spiritu sancto non sicut filius, et de Maria virgine sicut filius, insinuat nobis gratiam Dei, qua homo nullis præcedentibus meritis, in ipso exordio naturæ suæ quo esse coepit, Verbo Deo⁵ copularetur in tantam personæ unitatem, ut idem ipse esset filius Dei qui filius hominis, et filius hominis qui filius Dei: ac sic in naturæ humanæ susceptione fieret quodam modo ipsa gratia illi homini naturalis, quæ⁶ nullum peccatum posset admittere. Quæ gratia propterea per Spiritum sanctum fuerat significanda, quia ipse proprie sic est Deus, ut dicatur etiam Dei donum (Act. 17, 20). Inde sufficienter loqui⁷ (si tamen id fieri potest), valde prolixæ disputationis est.

CAPUT XLI. — 13. *Christus sine peccato, sed peccatum factus.* Nulla igitur voluptate carnalis concupiscentiæ seminatus sive conceptus, et ideo nullum peccatum originaliter trahens; Dei quoque gratia Verbo Patris unigenito, non gratia Filio, sed natura,

¹ Antiquiores codices, *peduculum*.

² Pronomen, *qui*, abest a quatuor Vaticanis et ab antiquioribus Gallicanis.

³ Sic meliores Mss. At editi, *Verbo Dei*.

⁴ Germanensis codex, *qui*. Alii duo Mss., *qua*.

⁵ Hic Am. Er. Lov. et Arn. addunt, *perlongum esset*: quod abest a Mss.

¹ Sic plures Mss. cum Am. Er. et Dan. At Lov. et Arn., *idem*.

² Editi, *quod quasi eum Spiritus sanctus*. Vox, *quasi*, non est in Mss.

in unitate personæ¹ modo mirabili et ineffabili adjunctus atque concretus, et ideo nullum peccatum et ipse committens; tamen propter similitudinem carnis peccati in qua venerat (*Rom. viii, 3*), dictus est et ipse peccatum, sacrificandus ad diluenda peccata. In vetere quippe lege peccata vocabantur sacrificia pro peccatis (*Osee iv, 8*): quod vere iste factus est cujus umbræ erant illa. Hinc Apostolus cum dixisset, *Obsecramus pro Christo reconciliari Deo*; continuo subjunxit atque ait: *Eum qui non noverat peccatum, pro nobis peccatum fecit, ut nos simus justitia Dei in ipso* (*II Cor. v, 20, 21*). Non ait, ut in quibusdam mendosis codicibus legitur, Is qui non noverat peccatum, pro nobis peccatum fecit; tanquam pro nobis Christus ipse peccaverit: sed ait, *Eum qui non noverat peccatum, id est Christum, pro nobis peccatum fecit Deus, cui reconciliandi sumus, hoc est, sacrificium pro peccatis, per quod reconciliari valeremus.* Ipse ergo peccatum, ut nos justitia; nec nostra, sed Dei; nec in nobis, sed in ipso: sicut ipse peccatum, non suum, sed nostrum; nec in se, sed in nobis constitutum, similitudine carnis peccati, in qua crucifixus est, demonstravit: ut quoniam peccatum ei non inerat, ita quodam modo peccato moreretur, dum moritur carni², in qua erat similitudo peccati; et cum secundum vetustatem peccati nunquam ipse vixisset, nostram ex morte veteri, qua in peccato mortui fueramus, reviviscentem vitam novam³ sua resurrectione signaret.

CAPUT XLII. — *Baptismus datur, ut moriamur, et reviviscamus.* Ipsum est quod in nobis celebratur, magnum Baptismatis sacramentum, ut quicumque ad istam pertinent gratiam, moriantur peccato, sicut ipse peccato mortuus dicitur, quia mortuus est carni, hoc est, peccati similitudini: et vivant a lavacro renascendo, sicut ipse a sepulcro resurgendo, quamlibet corporis ætatem gerant.

CAPUT XLIII. — *In Baptismo omnes peccato mori, et parvulos, et majores.* A parvulo enim recens nato usque ad decrepitem senem, sicut nullus est prohibendus a Baptismo, ita nullus est qui non peccato moriatur in Baptismo: sed parvuli tantum originali, majores autem etiam iis omnibus moriuntur peccatis, quæcumque male vivendo addiderunt ad illud quod nascendo traxerunt.

CAPUT XLIV. — *Figura, ἑρέπωσις, qua numerus accipitur pro numero.* Sed ideo etiam ipsi peccato mori plerumque dicuntur, cum procul dubio non uni, sed multis peccatis omnibusque moriantur, quæcumque jam propria commiserunt, vel cogitatione, vel locutione, vel opere; quia etiam per singularem numerum pluralis numerus significari solet: sicut ait ille, « Uterumque armato milite complent » (*Virgil. Æneid, lib. 2, v. 20*); quamvis hoc multis militibus fecerint. Et in nostris Litteris legitur, *Ora ergo ad Dominum, ut au-*

ferat a nobis serpentem (*Num. xxi, 7, sec. LXX*); non ait serpentes, quos patiebatur populus, ut hoc diceret: et innumerabilia talia. Cum vero et illud originale unum plurali numero significatur; quando dicimus in peccatorum remissionem baptizari parvulos, nec dicimus in remissionem peccati; illa est e contrario locutio, qua per pluralem⁴ significatur numerus singularis. Sicut in Evangelio Herode mortuo dictum est, *Mortui sunt enim qui quærebant animam pueri* (*Matth. ii, 20*): non dictum est, mortuus est. Et in Exodo, *Fecerunt, inquit, sibi deos aureos; cum unum vitulum fecerint, de quo dixerunt, Hi sunt dii tui Israel, qui eduxerunt te de terra Ægypti* (*Exod. xxxii, 31, 4*): et hic pluralem ponentes pro singulari.

CAPUT XLV. — *In primo hominis peccato plures peccati species.* Quamvis et in illo peccato uno, quod per unum hominem intravit in mundum, et in omnes homines pertransiit (*Rom. v, 12*), propter quod etiam parvuli baptizantur, possint intelligi plura peccata, si unum ipsum in sua quasi membra singula dividatur. Nam et superbia est illic; quia homo in sua potius esse, quam in Dei potestate dilexit; et sacrilegium, quia Deo non credidit; et homicidium, quia se præcipitavit in mortem; et fornicatio spiritualis, quia integritas mentis humanæ serpentina suasionem corrupta est; et furtum, quia eibus prohibitus usurpatus est; et avaritia, quia plus quam illi sufficere debuit appetivit: et si quid aliud in hoc uno admissio diligenti consideratione inveniri potest.

CAPUT XLVI. — *Peccatis parentum non tantum primorum obligari filios, probabile est.* Parentum quoque peccatis parvulos obligari, non solum primorum hominum, sed etiam suorum, de quibus ipsi nati sunt, non improbabiler dicitur. Illa quippe divinæ sententia, *Reddam peccata patrum in filios* (*Deut. v, 9*); tenet eos utique antequam per regenerationem ad Testamentum Novum incipiant pertinere. Quod Testamentum prophetabatur, cum diceretur per Ezechielem non accepturos filios peccata patrum suorum, nec ulterius futuram in Israel parabolam illam: *Patres manducaverunt uvam acerbam, et dentes filiorum obstupuerunt*² (*Ezech. xviii, 1-20*). Ideo enim quisque renascitur, ut solvatur in eo quidquid peccati est cum quo nascitur. Nam peccata quæ male agendo postea committuntur, possunt et poenitendo salvari, sicut etiam post Baptismum fieri videmus. Ac per hoc non est instituta regeneratio, nisi quia vitiosa est generatio; usque adeo ut etiam de legitimo matrimonio procreatus dicat, *In iniquitatibus conceptus sum, et in peccatis mater mea me in utero uluit* (*Psal. l, 7*). Neque hic dixit, In iniquitate, vel peccato, cum et hoc recte dici posset: sed iniquitates et peccata dicere maluit. Quia et in illo uno, quod in omnes homines pertransiit, atque tam magnum est, ut eo³ mutaretur

¹ Nonnulli Mss., in unitatem personæ.

² Sic Am. Er. Dan. et plerique Mss. At Lov. et Arn., carne.

³ Editi, nova. Melius Mss., novam: jungendo, ad vitam; quo stet antithesis ad præcedentia verba, ex morte veteri.

⁴ Am. Er. Lov. et Arn. hoc loco addunt, locutionem: superfluo; nam in Mss. melius subauditur, numerum.

² Antiquiores Mss., obstupuerunt: ductum verbum a stipe.

³ Editi, Ac per hoc non ob aliud: Mss. omittunt, ob aliud.

⁴ Editi, ut in eo. Abest, in, a Mss.

et converteretur in necessitatem mortis humana natura, reperiuntur, sicut supra disserui, plura peccata, et alia parentum, quæ etsi non ita possunt mutare naturam, reatu tamen obligant filios, nisi gratuita gratia et misericordia divina subveniat.

CAPUT XLVII. — *Quousque parentum peccata propageantur in filios, non temere definiendum.* Sed de peccatis aliorum parentum, quibus ab ipso Adam usque ad patrem suum progeneratoribus suis quisque succedit, non immerito disceptari potest: utrum omnium malis actibus et multiplicatis delictis originalibus qui nascitur implicetur, ut tanto pejus quanto posterius quisque nascatur; an propterea Deus in tertiam et quartam generationem de peccatis parentum eorum posteris comminetur, quia iram suam quantum ad progeneratorum culpas non extendit ulterius moderatione miserationis suæ; ne illi quibus regenerationis gratia non confertur, nimia sarcina in ipsa sua æternâ damnatione premerentur, si cogerentur ab initio generis humani omnium præcedentium parentum suorum originaliter peccata contrahere, et pœnas pro eis debitas pendere: an aliud aliquid de re tanta, Scripturis sanctis diligentius perscrutatis atque tractatis, valeat vel non valeat reperiri, temere affirmare non audeo.

CAPUT XLVIII. — 14. *Peccatum originale non aboletur nisi per Christum.* Illud tamen unum peccatum, quod tam magnum in loco et habitu tantæ felicitatis admissum est, ut in uno homine originaliter, atque, ut ita dixerim, radicaliter totum genus humanum damnaretur, non solvitur ac diluitur nisi per unum mediatorem Dei et hominum hominem Christum Jesum (I Tim. II, 5), qui solus potuit ita nasci, ut ei non opus esset renasci.

CAPUT XLIX. — *Baptismo Joannis non fiebat regeneratio. Christus cur baptizari a Joanne voluit.* Non enim renascebantur, qui baptismo Joannis baptizabantur (Matth. III, 13), a quo et ipse baptizatus est: sed quodam præcursorio illius ministerio qui dicebat, *Parate viam Domino* (Luc. III, 4), huic uni in quo solo renasci poterant parabantur. Hujus enim baptismus est non in aqua tantum, sicut fuit Joannis, verum etiam in Spiritu sancto (Marc. I, 8); ut de illo Spiritu regeneretur quisquis in Christum credit, de quo Christus generatus¹ regeneratione non eguit. Unde vox illa Patris quæ super baptizatum facta est, *Ego hodie genui te*² (Psal. II, 7; Hebr. V, 5); non unum illum temporis diem quo baptizatus est, sed immutabilis æternitatis ostendit, ut illum hominem ad Unigeniti personam pertinere monstraret. Ubi enim dies nec hesterni fine inchoatur, nec initio crastini terminatur, semper hodiernus est. In aqua ergo baptizari voluit a Joanne, non ut ejus iniquitas ulla dilueretur, sed ut magna commendaretur humilitas. Ita quippe nihil in eo baptismus quod ablueret, sicut mors nihil quod

puniret, invenit; ut diabolus veritate justitiæ, non violentia potestatis oppressus et victus, quoniam ipsum sine ullo peccati merito iniquissime occiderat, per ipsum justissime amitteret quos peccati merito detinebat. Utrumque igitur ab illo, id est, et baptismus et mors, certæ dispensationis causa, non miseranda necessitate, sed miserante potius voluntate susceptum est; ut unus peccatum tolleret mundi, sicut unus peccatum misit in mundum, hoc est, in univèrsuin genus humanum.

CAPUT L. — *Per Christum tolli non tantum originale peccatum, sed et cætera superaddita.* Nisi quod ille unus unum peccatum misit in mundum, iste vero unus non solum illud unum, sed cuncta simul abstulit quæ addita invenit. Unde dicit Apostolus: *Non sicut per unum peccantem¹, ita est et donum: nam judicium quidem ex uno in condemnationem, gratia autem ex multis delictis in justificationem.* Quia utique illud unum quod originaliter trahitur, etiam si solum sit, obnoxios damnationi facit: gratia vero ex multis delictis justificat hominem, qui præter illud unum quod communiter cum omnibus originaliter traxit, sua quoque propria multa commisit.

CAPUT LI. — *A damnatione Adæ nemo liberatus nisi in Christo renatus.* Verumtamen quod paulo post dicit, *Sicut per unius delictum in omnes homines ad condemnationem, ita et per unius justitiam in omnes homines ad justificationem vitæ* (Rom. V, 16, 18); satis indicat, ex Adam neminem natum nisi damnatione detineri, et neminem nisi in Christo renatum a damnatione liberari.

CAPUT LII. — *Baptismus mortis ac resurrectionis Christi similitudo in parvulis perinde ac in majoribus.* De qua per unum hominem pœna et per unum hominem gratia cum locutus fuisset, quantum illi Epistolæ suæ loco sufficere judicavit, deinde sacri baptismatis in cruce Christi grande mysterium commendavit eo modo, ut intelligamus nihil aliud esse in Christo baptismum, nisi mortis Christi similitudinem; nihil autem aliud mortem Christi crucifixi, nisi remissionis peccati similitudinem: ut quemadmodum in illo vera mors facta est, sic in nobis vera remissio peccatorum; et quemadmodum in illo vera resurrectio, ita in nobis vera justitatio. Ait enim, *Quid ergo dicemus? Permanebimus in peccato, ut gratia abundet?* Dixerat enim superius, *Ubi, enim abundavit peccatum, superabundavit gratia* (Ibid. 20). Et ideo quæstionem sibi ipse proposuit, utrum propter abundantiam gratiæ consequendam in peccato sit permanendum. Sed respondit, *Absit*: atque subjecit, *Si mortui sumus peccato, quomodo vivemus in eo?* Deinde ut ostenderet nos mortuos esse peccato: *An ignoratis, inquit, quoniam quicumque baptizati sumus in Christo Jesu, in morte ipsius baptizati sumus?* Si ergo hinc ostendimur mortui esse peccato, quia in morte Christi baptizati sumus; profecto et parvuli qui baptizantur in Christo, peccato moriuntur, quia in morte ipsius

¹ Lov., *regeneratus*. Verius Am. Er. Dan. et potiores Mss., *generatus*.

² Non sic in Evangelio; unde hic audacter Danæus absque codicum auctoritate addit, *Tu es Filius meus*.

¹ Arn. et sex Mss., *per unum peccatum*. Retinuimus antiquam lectionem respondentem græcæ, *dicens amarthésantos*, quam sequi solet Augustinus.

baptizantur. Nullo enim excepto dictum est, *Quicumque baptizati sumus in Christo Jesu, in morte ipsius baptizati sumus.* Et ideo dictum est, ut probaretur mortuos nos esse peccato. Cui autem peccato parvuli renascendo moriuntur, nisi quod nascendo traxerunt? Ac per hoc etiam ad ipsos pertinet quod sequitur dicens: *Consepulti sumus ergo¹ illi per Baptismum in mortem, ut quemadmodum surrexit Christus a mortuis per gloriam Patris, ita et nos in novitate vitæ ambulemus. Si enim complantati facti sumus similitudini mortis ejus, simul et resurrectionis erimus: hoc scientes, quia vetus homo noster simul crucifixus est, ut evacuaretur corpus peccati, ut ultra non serviamus peccato. Qui enim mortuus est, justificatus est a peccato. Si autem mortui sumus cum Christo, credimus quia simul etiam vivemus cum illo: scientes quia Christus resurgens a mortuis, jam non moritur, mors illi ultra non dominabitur. Quod enim mortuus est peccato, mortuus est semel: quod autem vivit, vivit Deo. Ita et vos existimate mortuos quidem vos esse peccato, vivere² autem Deo in Christo Jesu (Rom. vi, 4-11).* Hinc enim probare cœperat non esse nobis permanendum in peccato, ut gratia abundet; et dixerat, *Si mortui sumus peccato, quomodo vivemus in eo?* Atque ut ostenderet mortuos nos esse peccato, subjecerat³, *An ignoratis, quoniam quicumque baptizati sumus in Christo Jesu, in morte ipsius baptizati sumus?* Sic itaque totum locum istum clausit, ut cœpit. Mortem quippe Christi sic insinavit, ut etiam ipsum mortuum diceret esse peccato. Cui peccato, nisi carni⁴, in qua erat, non peccatum, sed similitudo peccati, et ideo nomine appellata est peccati? Baptizatis itaque in morte Christi, in qua non solum majores, verum etiam parvuli baptizantur, ait, *Sic et vos, id est quemadmodum Christus, sic et vos existimate vos mortuos esse peccato, vivere autem Deo in Christo Jesu.*

CAPUT LIII. — *Cruce Christi, sepultura, resurrectione, etc., figura vitæ christianæ.* Quidquid igitur gestum est in cruce Christi, in sepultura, in resurrectione tertio die, in ascensione in cœlum, in sede ad dexteram Patris; ita gestum est, ut his rebus non mystice tantum dictis, sed etiam gestis configuraretur vita christiana quæ hic geritur. Nam propter ejus crucem dictum est: *Qui autem Jesu Christi sunt, carnem suam crucifixerunt cum passionibus⁵ et concupiscentiis (Galat. v, 24).* Propter sepulturam: *Consepulti sumus Christo per Baptismum in mortem.* Propter resurrectionem: *Ut quemadmodum Christus surrexit a mortuis per gloriam Patris, ita et nos in novitate vitæ ambulemus.* Propter ascensionem in cœlum sedemque ad dexteram Patris: *Si autem resurrexistis cum Christo, quæ sursum sunt querite, ubi Christus est ad dexte-*

ram Dei sedens; quæ sursum sunt sapite, non quæ super terram: mortui enim estis, et vita vestra abscondita est cum Christo in Deo.

CAPUT LIV. — *Judicium ultimum pertinens ad res in fine sæculi gerendas.* Jam vero quod de Christo confitemur futurum, quoniam de cœlo venturus est, vivos judicaturus ac mortuos, non pertinet ad vitam nostram quæ hic geritur; quia nec in rebus gestis ejus est, sed in fine sæculi gerendis. Ad hoc pertinet quod Apostolus secutus adjunxit: *Cum Christus apparuerit vita vestra, tunc et vos apparebitis cum illo in gloria (Coloss. iii, 1-4).*

CAPUT LV. — *Judicare vivos et mortuos, duplici modo intellectum.* Duobus autem modis accipi potest quod vivos et mortuos judicabit: sive ut vivos intelligamus, quos hic nondum mortuos, sed adhuc in ista carne viventes inventurus est ejus adventus; mortuos, autem qui de corpore, prius quam veniat, exierunt vel exituri sunt: sive vivos justos, mortuos autem injustos; quoniam justis quoque judicabuntur. Aliquando enim judicium Dei ponitur in malo; unde illud est, *Qui autem male egerunt, in resurrectionem judicii (Joan. v, 29):* aliquando et in bono, secundum quod dictum est, *Deus, in nomine tuo salvum me fac, et in virtute tua judica me (Psal. lxxi, 3).* Per judicium quippe Dei fit ipsa bonorum malorumque discretio, ut liberandi a malo, non perdendi cum malis, boni ad dexteram segregentur (*Matth. xxv, 32, 33*). Propter quod ille clamabat, *Judica me, Deus:* et quid dixerat velut exponens, *Et discerne, inquit, causam meam de gente non sancta (Psal. xlii, 1).*

CAPUT LVI. — *15. De Spiritu sancto et Ecclesie recto ordine dictum in Symbolo. Ecclesia cœlestis terrenæ opitulatur.* Cum autem de Jesu Christo Filio Dei unico Domino nostro, quod ad brevitate Confessionis pertinet, dixerimus, adjungimus sic credere nos¹ et in Spiritum sanctum, ut illa Trinitas compleatur, quæ Deus est: deinde sancta commemoratur Ecclesia. Unde datur intelligi rationalem creaturam ad Jerusalem liberam pertinentem (*Galat. iv, 26*), post commemorationem Creatoris, id est summæ illius Trinitatis, fuisse subdendam. Quoniam quidquid de homine Christo dictum est, ad unitatem personæ Unigeniti pertinet. Rectus itaque Confessionis ordo poscebat, ut Trinitati subjungeretur Ecclesia, tanquam habitatori domus sua, et Deo templum suum, et conditori civitas sua. Quæ tota hic accipienda est, non solum ex parte qua² peregrinatur in terris, ac solis ortu usque ad occasum laudans nomen Domini (*Psal. cxii, 3*), et post captivitatem vetustatis cantans canticum novum; verum etiam ex illa quæ in cœlis semper, ex quo condita est, cœhæsit Deo, nec ullum malum sui casus experta est. Hæc in sanctis Angelis beata persistit, et suæ parti peregrinantis sicut oportet opitulatur; quia utraque una erit con-

¹ Sic antiquiores Mss. juxta græcum. At editi, *Consepulti enim sumus.*

² Aliquot Mss., *viventes.*

³ Ita Mss. Editi vero, *subjecit.*

⁴ Editi, *carnis.* At Mss. plures, *carni.* Nonnulli vero eam vocem prætereunt.

⁵ Editi, *cum vitis.* Præcipui Mss., *cum passionibus;* juxta græcum, *sin tois pathêmasi.*

¹ Plures Mss., *adjungimus his credere nos.* Nonnulli vero, *adjungimus, ut convenit, sic credere nos.* Quidam denique, *adjungimus, ut scis, credere nos:* non minus bene.

² Am. Fr. Dan. et plures Mss., *quæ.*

sortio æternitatis, et nunc una est vinculo charitatis, quæ tota instituta est ad colendum unum Deum. Unde nec tota, nec ulla pars ejus vult se coli pro Deo, nec cuiquam esse Deus pertinenti ad templum Dei, quod ædificatur ex diis quos facit non factus Deus. Ac per hoc Spiritus sanctus si creatura, non creator, esset, profecto creatura rationalis esset; ipsa est enim summa creatura¹. Et ideo in Regula fidei non poneretur ante Ecclesiam, quia et ipse ad Ecclesiam pertineret in illa ejus parte quæ in cœlis est. Nec haberet templum, sed etiam ipse templum esset. Templum autem habet, de quo dicit Apostolus: *Nescitis quia corpora vestra templum sunt Spiritus sancti, qui in vobis est, quem habetis a Deo?* De quibus alio loco dicit: *Nescitis quia corpora vestra membra sunt Christi* (I Cor. vi, 19, 15)? Quomodo ergo Deus non est, qui templum habet? aut minor Christo est, cujus membra templum habet? Neque enim aliud templum ejus, aliud templum Dei est, cum idem dicat Apostolus, *Nescitis quia templum Dei estis*: quod ut probaret, adjecit, *Et Spiritus Dei habitat in vobis* (Id. III, 16). Deus ergo habitat in templo suo, non solum Spiritus sanctus, sed etiam Pater et Filius, qui etiam de corpore suo, per quod factus est caput Ecclesiæ, quæ in hominibus est, *ut sit ipse in omnibus primatum tenens* (Coloss. 1, 18), ait, *Solvite templum hoc, et in triduo suscitabo illud* (Joan. II, 19). Templum ergo Dei, hoc est totius summæ Trinitatis, sancta est Ecclesia, scilicet universa in cœlo et in terra.

CAPUT LVII. — *Stabilitas Ecclesiæ cœlestis.* Sed de illa quæ in cœlo est, affirmare quid possumus, nisi quod nullus in ea malus est, nec quisquam deinceps inde cecidit aut casurus est, ex quo Deus angelis peccantibus non pepercit, sicut scribit apostolus Petrus; *sed carceribus caliginis inferi retrudens tradidit in judicio puniendos reservari* (II Petr. II, 4)?

CAPUT LVIII. — *Angelorum quæ sint differentia, et an Angeli sint sidera, incertum.* Quomodo autem se habeat beatissima illa et superna societas, quæ ibi sint differentia præpositurarum², ut cum omnes tanquam generali nomine Angeli nuncupentur (sicut in Epistola ad Hebræos legimus: *Cui enim Angelorum dixit aliquando, Sede a dextris meis* (Hebr. I, 13)? hoc quippe modo significavit omnes universaliter Angelos dici), sint tamen illic Archangeli: et utrum iidem Archangeli appellentur Virtutes; atque ita dictum sit, *Laudate eum, omnes Angeli ejus; laudate eum, omnes Virtutes ejus* (Psal. CXLVIII, 2); ac si diceretur, *Laudate eum omnes Angeli ejus, laudate eum omnes Archangeli ejus*: et quid inter se distent quatuor illa vocabula, quibus universam ipsam cœlestem societatem videtur Apostolus esse complexus, edicendo, *Sive Sedes, sive Dominationes, sive Principatus, sive Potestates* (Coloss. I, 16), dicant qui possunt, si tamen possunt probare quod dicunt: ego me

ista ignorare confiteor. Sed ne illud quidem certum habeo, utrum ad eandem societatem pertineant sol et luna et cuncta sidera: quamvis nonnullis lucida corpora esse, non cum sensu vel intelligentia, videantur (a).

CAPUT LIX. — *Angelorum qualia sint in quibus apparuerunt corpora, difficile explicatur.* Itemque angeli quis explicet cum qualibus corporibus apparuerint hominibus, ut non solum cernerentur, verum etiam tangerentur; et rursus non solida corpulentia, sed spiritali potentia quasdam visiones, non oculis corporeis, sed spiritalibus, vel mentibus ingerant, vel dicant aliquid non ad aurem forinsecus, sed intus in animo hominis¹, etiam ipsi ibidem constituti: sicut scriptum est in Prophetarum libro, *Et dixit mihi angelus qui loquebatur in me* (Zach. I, 9): non enim ait, qui loquebatur ad me; sed, *in me*. Vel appareant et in somnis, et colloquantur more somniorum: habemus quippe in Evangelio, *Ecce Angelus Domini apparuit illi in somnis, dicens* (Matth. I, 20). His enim modis velut indicant se angeli contrectabilia corpora non habere: faciuntque difficillimam quæstionem, quomodo patres eis pedes laverint (Gen. XVII, 4, et XIX, 2), quomodo Jacob cum angelo tam solida contrectatione luctatus sit (Id. XXXII, 24). Cum ista quærentur, et ea sicut potest, quisque conjectat, non inutiliter exercentur ingenia, si adhibeatur disceptatio moderata, et absit error opinantium se scire quod nesciunt. Quid enim opus est ut hæc atque hujusmodi affirmentur, vel negentur, vel definiantur cum discrimine, quando sine crimine nesciuntur?

CAPUT LX. — *16. Artes satanæ transfigurantis se ut angelum lucis, utilius dignoscuntur.* Magis opus est adjudicare atque dignoscere, cum se satanas transfigurat velut angelum lucis (II Cor. XI, 14), ne fallendo ad aliqua perniciosam seducat. Nam quando sensus corporis fallit, mentem vero non movet a vera rectaque sententia, qua quisque vitam fidelem gerit, nullum est in religione periculum: vel cum se bonum fingens, ea facit sive dicit, quæ bonis angelis congruunt, etiam si credatur bonus, non est error christianæ fidei periculosus aut morbidus. Cum vero per hæc aliena ad sua incipit ducere, tunc eum dignoscere, nec ire post eum, magna et necessaria vigilantia est. Sed quotusquisque hominum idoneus est omnes mortiferos ejus dolos evadere, nisi regat atque tueatur Deus? Et ipsa hujus rei difficultas ad hoc est utilis, ne sit spes sibi quisque, aut homo alter alteri, sed Deus suis omnibus. Id enim nobis potius expedire prorsus piorum ambigit nemo.

CAPUT LXI. — *Ecclesia in Angelis et in hominibus. Christus pro angelis non est mortuus. Angelos quomodo spectat hominum redemptio.* Hæc ergo quæ in sanctis Angelis et Virtutibus Dei est Ecclesia, tunc nobis sicuti est innotescet, cum ei conjuncti

¹ Sic Mss. At editi, *ipse enim esset summa creatura.*

² Editi, *personarum.* At Mss. plerique, *præpositurarum*: et nonnulli, *præpositorum.*

¹ Mss. *sed intus animæ hominis.*

(a) Vid. lib. ad Orosium contra Priscillianistas, cap. 11.

fuerimus in finem, ad simul habendam beatitudinem sempiternam. Ista vero quæ ab illa peregrinatur in terris, eo nobis notior est, quod in illa sumus, et quia hominum est, quod et nos sumus. Hæc sanguine Mediatoris nullum habentis peccatum, ab omni redempta est peccato, ejusque vox est, *Si Deus pro nobis, quis contra nos? Qui Filio proprio non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit illum* (Rom. viii, 31, 32). Non enim pro Angelis mortuus est Christus. Sed ideo etiam pro Angelis fit, quidquid hominum per ejus mortem redimitur et liberatur a malo, quoniam cum eis quodammodo redit in gratiam, post inimicitias quas inter homines et sanctos Angelos peccata fecerunt, et ex ipsa hominum redemptione ruinæ illius angelicæ detrimenta reparantur.

CAPUT LXII. — *Quomodo in Christo instaurantur omnia, et pacificantur.* Et utique noverunt Angeli sancti docti de Deo, cujus veritatis æterna contemplatione beati sunt, quanti numeri supplementum de genere humano integritas illius civitatis exspectet. Propter hoc ait Apostolus *instaurari omnia in Christo, quæ in cælis sunt, et quæ in terris, in ipso* (Ephes. i, 10). Instaurantur quippe quæ in cælis sunt, cum id quod inde in angelis lapsum est, ex hominibus redditur: instaurantur autem quæ in terris sunt, cum ipsi homines qui prædestinati sunt ad æternam vitam, a corruptionis vetustate renovantur. Ac sic per illud singulare sacrificium in quo Mediator est immolatus, quod unum multæ in Lege victimæ figurabant, pacificantur cœlestia cum terrestribus, et terrestria cum cœlestibus. Quoniam sicut idem apostolus dicit, *In ipso complacuit omnem plenitudinem¹ inhabitare, et per eum reconciliari omnia in ipsum, pacificans per sanguinem crucis ejus, sive quæ in terris sunt, sive quæ in cælis* (Coloss. i, 19 et 20).

CAPUT LXIII. — *Pax regni cœlestis, quomodo præcellit omnem intellectum.* — Pax ista præcellit, sicut scriptum est, *omnem intellectum* (Philipp. iv, 7); neque sciri a nobis, nisi cum ad ea venerimus, potest. Quomodo enim pacificantur cœlestia nisi nobis², id est, concordando nobiscum? Nam ibi semper est pax, et inter se universis intellectualibus creaturis, et cum suo Creatore. Quæ pax præcellit, ut dictum est, *omnem intellectum*; sed utique nostrum, non eorum qui semper vident faciem Patris. Nos autem, quantumcumque sit in nobis intellectus humanus, ex parte scimus, et videmus nunc per speculum in ænigmate; cum vero æquales Angelis Dei fuerimus (Luc. xx, 36); tunc quemadmodum et ipsi, videbimus faciem ad faciem (I Cor. xiii, 12); tantamque pacem habebimus erga eos, quantum et ipsi erga nos; quia tantum eos dilecturi sumus, quantum ab eis diligimur. Itaque pax eorum nota nobis erit, quia et nostra talis ac tanta erit, nec præcellet tunc intellectum nostrum: Dei vero pax quæ illic est erga eos, et nostrum et illorum intellectum sine dubitatione præcellet. De

ipso quippe beata est rationalis creatura, quæcumque beata est, non ipse de illa. Unde secundum hoc melius accipitur quod scriptum est, *Pax Dei quæ præcellit omnem intellectum*: ut in eo quod dixit *omnem*, nec ipse intellectus sanctorum Angelorum esse possit exceptus¹; sed Dei solius: neque enim et ipsius intellectum pax ejus excellit.

CAPUT LXIV. — 17. *Remissio peccatorum expressa in Symbolo. Sanctorum vita sine crimine, non sine peccato.* Concordant autem nobiscum Angeli etiam nunc, cum remittuntur nostra peccata. Ideo post commemorationem sanctæ Ecclesiæ in ordine Confessionis ponitur remissio peccatorum. Per hanc enim stat Ecclesia quæ in terris est: per hanc non perit quod perierat et inventum est (Luc. xv, 24). Exceptio quippe Baptismatis munere, quod contra originale peccatum donatum est, ut quod generatione attractum est, regeneratione detrahatur; et tamen activa quoque peccata, quæcumque corde, ore, opere commissa invenerit, tollit: hac ergo excepta magna indulgentia, unde incipit hominis renovatio, in qua solvitur omnis reatus et ingeneratus et additus; ipsa etiam vita cætera jam ratione utentis ætatis, quantalibet præpolleat fecunditate justitiæ, sine peccatorum remissione non agitur. Quoniam filii Dei quamdiu mortaliter vivunt, cum morte confligunt. Et quamvis de illis sit veraciter dictum, *Quotquot Spiritu Dei aguntur, hi filii sunt Dei* (Rom. viii, 14); sic tamen Spiritu Dei excitantur, et tanquam filii Dei proficiunt ad Deum, ut etiam spiritu suo, maxime aggravante corruptibili corpore (Sap. ix, 15), tanquam filii hominum quibusdam² humanis motibus deficient ad se ipsos, et ideo peccent. Interest quidem quantum: neque enim quia peccatum est omne crimen, ideo crimen est etiam omne peccatum. Itaque sanctorum hominum vitam quamdiu in hac mortali³ vivitur, inveniri posse dicimus sine crimine: Peccatum autem si dixerimus quia non habemus, ut ait tantus apostolus⁴, *nosmetipsos seducimus, et veritas in nobis non est* (I Joan. i, 8).

CAPUT LXV. — *Crimina quælibet in Ecclesia remitti per penitentiam. Extra Ecclesiam non remittuntur peccata.* Sed neque de ipsis criminibus quamlibet magnis remittendis in sancta Ecclesia, Dei misericordia desperanda est agentibus penitentiam secundum modum sui cujusque peccati. In actione autem penitentiae, ubi tale commissum est⁵, ut is qui commisit a Christi etiam corpore separetur, non tam consideranda est mensura temporis quam doloris. Cor enim contritum et humiliatum Deus non spernit (Psal. l, 19). Verum quia plerumque dolor alterius cordis occultus est alteri, neque in aliorum notitiam per verba vel quæcumque alia signa procedit; cum

¹ Editi, *exemptus*. Melius Mss., *exceptus*.

² Mss., *tanquam filii hominis in quibusdam*, etc.

³ Editi, *in hac morte*. At Mss., *in hac mortali*: supple, *vita*.

⁴ Editi, *sanctus apostolus*. Sed Mss. aptius ad rem cur emphasi confirmandam, *tantus apostolus*.

⁵ In editis, *ubi tale crimen commissum est*. Abest, *crimen*, a Mss.

¹ Sic editi addunt, *divinitatis*; quod plerique ac potiores Mss. non habent.

² Editi, *nisi in nobis*. Abest, *in*, a Mss.

sit coram illo cui dicitur, *Gemitus meus a te non est absconditus* (Psal. xxxvii, 10): recte constituuntur ab iis qui Ecclesiis¹ præsunt tempora pœnitentiæ, ut fiat satis etiam Ecclesiæ, in qua remittuntur ipsa peccata; extra eam quippe non remittuntur. Ipsa namque proprie Spiritum sanctum pignus accepit (II Cor. I, 22), sine quo non remittuntur ulla peccata, ita ut quibus remittuntur, consequantur vitam æternam.

CAPUT LXVI. — *Remissio peccatorum fit propter futurum iudicium.* Magis enim propter futurum iudicium fit remissio peccatorum. In hac autem vita usque adeo valet quod scriptum est, *Grave jugum super filios Adam, a die exitus de ventre matris eorum usque in diem sepulturæ in matrem omnium* (Eccli. xl, 4); ut etiam parvulos videamus post lavacrum regenerationis diversorum malorum afflictione cruciari: ut intelligamus, totum quod salutaribus agitur Sacramentis, magis ad spem venturorum honorum, quam ad retentionem vel adeptionem præsentium pertinere. Multa etiam hic videntur ignosci et nullis suppliciis vindicari; sed eorum pœnæ reservantur in posterum. Neque enim frustra ille proprie dicitur dies iudicii, quando venturus est iudex vivorum atque mortuorum. Sicut e contrario vindicantur hic aliqua, et tamen si remittuntur, profecto in futuro sæculo non nocent. Propterea de quibusdam temporalibus pœnis, quæ in hac vita peccantibus irrogantur, eis quorum peccata delentur, ne reserventur in finem, ait Apostolus: *Si enim nos ipsos iudicaremus, a Domino non iudicaremur: cum iudicamur autem a Domino corripimur, ne cum hoc mundo damnemur* (I Cor. xi, 31 et 32).

CAPUT LXVII. — 18. *Refelluntur qui putabant fideles omnes, quantumlibet scelerate vixissent, salvandos per ignem.* Creduntur autem à quibusdam² (a) etiam ii qui nomen Christi non relinquunt, et ejus lavacro in Ecclesia baptizantur, nec ab ea ullo schismate vel hæresi præciduntur, in quantilibet sceleribus vivant, quæ nec diluant pœnitendo, nec eleemosynis redimant, sed in eis usque ad hujus vitæ ultimum diem pertinacissime perseverent, salvi futuri per ignem; licet pro magnitudine facinorum flagitiorumque diuturno, non tamen æterno igne puniri³. Sed qui hoc credunt, et tamen catholici sunt, humana quadam benevolentia mihi falli videntur: nam Scriptura divina aliud consulta respondet. Librum autem de hac quæstione conscripsi, cujus titulus est, de Fide et Operibus; ubi secundum Scripturas sanctas, quantum Deo adjuvante potui, demonstravi, eam fidem salvos facere, quam satis evidenter expressit Paulus apostolus, dicens: *In Christo enim Jesu neque circumcisio quidquam valet, neque præputium, sed fides*

¹ Sic Mss. Editi vero, *Ecclesiæ*.

² Mss., *creduntur a quibusdam*, omisso, *autem*.

³ Nonnulli codices, *punituri*. Forte reponendum, *puniti*; vel, *puniendi*.

(a) Istorum nomini, quos aliquoties reprehendit Augustinus, non tantum libro de Fide et Operibus, sed etiam lib. 21 de Civitate Dei, cap. 47, et sequentibus, pepercit semper. Hæc vero cum scriberet, intendisse in Hieronymum creditur a Joanne Garnerio in Appendice prima, ad priorem partem Mercatoris, pag. 117. Vide supra Admonitionem in libro de Fide et Operibus.

quæ per dilectionem operatur (Galat. v, 6). Si autem male et non bene operatur, procul dubio, secundum apostolum Jacobum, *mortua est in semetipsa*. Qui rursus ait: *Si fidem dicat se quis habere, opera autem non habeat, numquid poterit fides salvare eum* (Jacobi ii, 17, 14)? Porro autem si homo sceleratus propter fidem solam per ignem salvabitur, et sic est accipiendum quod ait beatus Paulus, *Ipsæ autem salvus erit, sic tamen quasi per ignem*; poterit ergo salvare sine operibus fides, et falsum erit quod dixit ejus coapostolus Jacobus: falsum erit et illud quod idem ipse Paulus dixit, *Nolite, inquit, errare; neque fornicatores, neque idolis servientes, neque adulteri, neque molles, neque masculorum concubitores, neque fures, neque avari, neque ebriosi, neque maledici, neque rapaces regnum Dei possidebunt* (I Cor. vi, 9, 10). Si enim etiam in istis perseverantes criminibus, tamen propter fidem Christi salvi erunt, quomodo in regno Dei non erunt?

CAPUT LXVIII. — *Locus Apostoli de salvandis per ignem ut intelligendus.* Ignis quidam in hac vita, per quem salvantur ædificantes ligna. Sed quia hæc apostolica manifestissima et apertissima testimonia falsa esse non possunt; illud quod obscure dictum est de iis qui superædificant super fundamentum, quod est Christus, non aurum, argentum, lapides pretiosos, sed ligna, fenum, stipulam (de his enim dictum est quod per ignem salvi erunt, quoniam fundamenti merito non peribunt), sic intelligendum est, ut his manifestis non inveniatur esse contrarium. Ligna quippe et fenum et stipula non absurde accipi possunt rerum sæcularium, quamvis licite concessarum, tales cupiditatés, ut amitti sine animi dolore non possint. Cum autem iste dolor urit, si Christus in corde fundamenti habet locum, id est, ut ei nihil anteponatur, et malit homo qui tali dolore uritur, rebus quas ita diligit magis carere quam Christo; per ignem fit salvus. Si autem res hujusmodi temporales ac sæculares tempore tentationis maluerit tenere quam Christum, eum in fundamento non habuit; quia hæc priore loco habuit, cum in ædificio prius non sit aliquid fundamenti. Ignis enim, de quo eo loco est locutus Apostolus, talis debet intelligi, ut ambo per eum transeant; id est, et qui ædificat super hoc fundamentum, aurum, argentum, lapides pretiosos, et qui ædificat ligna, fenum et stipulam. Cum enim hoc dixisset, adjunxit: *Uniuscujusque opus quale sit, ignis probabit. Si cujus opus permanserit, quod superædificavit, mercedem accipiet. Si cujus opus autem exustum fuerit, damnatum patietur: ipse autem salvus erit, sic tamen quasi per ignem* (Id. iii, 11-15). Non ergo unius eorum, sed utriusque opus ignis probabit. Est quidam¹ ignis tentatio tribulationis, de quo aperte alio loco scriptum est: *Vasa figuli probat fornax, et homines justos tentatio tribulationis* (Eccli. xxvii, 6). Iste ignis in hac interim vita facit quod Apostolus dixit, si accidat² duobus fidelibus, uni scilicet cogitanti quæ Dei

¹ Sic Mss. Editi vero, *quidem*.

² Lov. et Arn., *accedat*. Alii codices, *accidat*.

sunt, quomodo placeat Deo, hoc est, ædificanti super Christum fundamentum¹, aurum, argentum, lapides pretiosos; alteri autem cogitanti ea quæ sunt mundi, quomodo placeat uxori (I Cor. vii, 32, 33), id est, ædificanti super idem fundamentum ligna, fenum, stipulam: illius enim opus non exuritur, quia non ea dilexit quorum amissione crucietur; exuritur autem hujus, quoniam sine dolore non pereunt, quæ cum amore possessa sunt. Sed quoniam alterutra conditione proposita, eis potius carere mallet quam Christo, nec timore amittendi talia deserit Christum, quamvis doleat cum amittit, *salvus est quidem, sic tamen quasi per ignem*: quia urit eum rerum dolor, quas dilexerat, amissarum; sed non subvertit neque consumit fundamenti stabilitate atque incorruptione munitum.

CAPUT LXIX. — *Ignis etiam purgatorius quidam post hanc vitam.* Tale aliquid etiam post hanc vitam fieri, incredibile non est, et utrum ita sit, quæri potest: et aut inveniri, aut latere, nonnullos fideles per ignem quemdam purgatorium, quanto magis minusve bona pereuntia dilexerunt, tanto tardius citiusque salvari; non tamen tales de quibus dictum est, quod *regnum Dei non possidebunt*, nisi convenienter poenitentibus eadem crimina remittantur. Convenienter autem dixi, ut steriles in eleemosynis non sint, quibus tantum tribuit Scriptura divina, ut earum tantummodo fructum se imputatorum prænantiet Dominus dextris, et earum tantummodo sterilitatem sinistris; quando his dicturus est, *Venite, benedicti Patris mei, percipite regnum*: illis autem, *Ite in ignem æternum*² (Matth. xxv, 34, 41).

CAPUT LXX. — 19. *Crimina eleemosynis non redimi, nisi vita mutetur.* Sane cavendum est ne quisquam existimet infanda illa crimina, qualia qui agunt, regnum Dei non possidebunt, quotidie perpetranda, et eleemosynis quotidie redimenda. In melius quippe est vita mutanda, et per eleemosynas de peccatis præteritis est propitiandus Deus; non ad hoc emendus quodam modo, ut ea semper liceat impune committere. *Nemini enim dedit laxamentum peccandi* (Eccli. xv, 21): quamvis miserando delet jam facta peccata, si non satisfactio congrua negligatur.

CAPUT LXXI. *Oratione Dominica expiari leviora peccata.* De quotidianis autem brevibus levibusque peccatis, sine quibus hæc vita non ducitur, quotidiana fidelium oratio satisfacit. Eorum est enim dicere, *Pater noster qui es in cælis*, qui jam Patri tali regenerati sunt ex aqua et Spiritu³ (Joan. iii, 5). Delet omnino hæc oratio minima et quotidiana peccata. Delet et illa a quibus vita fidelium etiam scelerate gesta, sed poenitendo in melius mutata discedit: si quemadmodum veraciter dicitur, *Dimitte nobis debita nostra*, quoniam non desunt quæ dimittantur; ita veraciter

dicatur, *Sicut et nos dimittimus debitoribus nostris* (Matth. vi, 9, 12): id est, si¹ fiat quod dicitur; quia et ipsa eleemosyna est, veniam petenti homini ignoscere.

CAPUT LXXII. — *Eleemosynarum genera multa.* Ac per hoc ad omnia quæ utili misericordia fiunt, valet quod Dominus ait, *Date eleemosynam, et ecce omnia munda sunt vobis* (Luc. xi, 41). Non solum ergo² qui dat esurienti cibum, sitienti potum, nudo vestimentum, peregrinanti hospitium, fugienti latibulum, ægroto vel incluso visitationem, captivo redemptionem, debili subvectionem, cæco deductionem, tristi consolationem, non sano medelam, erranti viam, deliberanti consilium, et quod cuique³ necessarium est indigenti; verum etiam qui dat veniam peccanti, eleemosynam dat; et qui emendat verberare in quem potestas datur, vel coercet aliqua disciplina, et tamen peccatum ejus, quo ab illo læsus aut offensus est, dimittit ex corde, vel orat ut ei dimittatur, non solum in eo quod dimittit atque orat, verum etiam in eo quod corripit, et aliqua emendatoria poena plectit, eleemosynam dat; quia misericordiam præstat. Multa enim bona præstantur invitis, quando eorum consulitur utilitati, non voluntati: quia ipsi sibi inveniuntur esse inimici, amici vero eorum potius illi quos inimicos putant; et reddunt errando mala pro bonis, cum reddere mala christianus non debeat nec pro malis. Multa itaque genera sunt eleemosynarum, quæ cum facimus, adjuvamus ut dimittantur nostra peccata.

CAPUT LXXIII. — *Eleemosynæ genus maximum, parcere inimicis.* Sed ea nihil est majus, qua ex corde dimittimus, quod in nos quisque peccavit. Minus enim magnum est erga eum esse benevolum, sive etiam beneficium, qui tibi mali nihil fecerit: illud multo grandius et magnificentissimæ bonitatis est, ut tuum quoque inimicum diligas, et ei qui tibi malum vult, et si potest facit, tu bonum semper velis, faciasque cum possis⁴, audiens dicentem Deum, *Diligite inimicos vestros, bene facite eis qui vos oderunt, et orate pro eis qui vos persequuntur* (Matth. v, 44). Sed quoniam perfectorum sunt ista filiorum Dei, quo quidem se debet omnis fidelis extendere, et humanum animum ad hunc affectum, orando Deum, secumque agendo luctandoque perducere: tamen quia hoc tam magnum bonum tantæ multitudinis non est, quantam credimus exaudiri, cum in oratione dicitur, *Dimitte nobis debita nostra, sicut et nos dimittimus debitoribus nostris*; procul dubio verba sponsonis hujus implentur, si homo qui nondum ita profecit, ut jam⁵ diligat inimicum, tamen quando rogatur ab homine qui peccavit in eum, ut ei

¹ Abest, si, a Mss. et ab Am. Er. Dan.

² Ita Mss. At editi, non solum autem.

³ Plures Mss., quodcumque.

⁴ Plerique Mss., quod possis. Moxque prosequuntur, audiens dicentem Deum; vel, audiens dicentem Jesum, quæ etiam lectio est Am. Er. Dan. necnon 3 Sent., dist. 50, cap. Hic solet. At Lov. et Arn. post verba, cum possis, hæc subjiciunt: Illius memor exempli, qui in cruce pendens pro suis exorat persecutoribus, suosque admonuit dicens: Diligite. etc.

⁵ Duo e Vaticanis Mss., id etiam.

¹ Quidam Mss., super Christi fundamentum.

² Lov., percipite regnum Dei; illis autem, Ite, maledicti, in ignem æternum. Voces, Dei, et, maledicti, absunt a Mss.

³ Ecce hic et simili loco infra, cap. 75, addunt, sancto: quæ vox a Mss. abest et a græco textu Evangelii Joannis, cap. 5, v. 5, in quem respiciebat Augustinus.

dimittat; dimittit ex corde: quia etiam sibi roganti utique vult dimitti, cum orat et dicit, *Sicut et nos dimittimus debitoribus nostris*; id est, Sic dimitte debita nostra rogantibus nobis, sicut et nos dimittimus rogantibus debitoribus nostris.

CAPUT LXXIV. — *Peccata non dimittenti non dimittuntur a Deo.* Jam vero qui eum, in quem peccavit, hominem rogat, si peccato suo movetur ut roget, non est adhuc deputandus inimicus; ut eum diligere sit difficile, sicut difficile erat quando inimicitias exercebat. Quisquis autem roganti et peccati sui poenitenti non ex corde dimittit, nullo modo existimet a Domino sua peccata dimitti; quoniam mentiri veritas non potest. Quem vero lateat Evangelii auditorem sive lectorem, quis dixerit, *Ego sum veritas* (Joan. xiv, 6)? Qui cum docuisset orationem, hanc in ea positam sententiam vehementer commendavit, dicens: *Si enim dimiseritis hominibus peccata eorum, dimittet et vobis Pater vester caelestis peccata vestra. Si autem non dimiseritis hominibus, nec Pater vester dimittet peccata vestra* (Matth. vi, 14, 15). Ad tam magnum tonitruum qui non expergiscitur, non dormit, sed mortuus est: et tamen potens est ille etiam mortuos suscitare.

CAPUT LXXV. — 20. *Eleemosyna sceleratos et infideles non mundat; nisi mutantur.* Sane qui sceleratissime vivunt, nec curant talem vitam moresque corrigere, et inter ipsa facinora et flagitia sua eleemosynas frequentare non cessant, frustra ideo sibi blandiantur, quoniam Dominus ait, *Date eleemosynam, et ecce omnia munda sunt vobis.* Hoc enim quam late pateat, non intelligunt. Sed ut intelligant, attendant quibus dixerit. Nempe in Evangelio sic scriptum est: *Cum loqueretur, rogavit illum quidam Pharisaeus ut pranderet apud se; et ingressus recubuit. Pharisaeus autem coepit intra se reputans dicere, quare non baptizatus esset ante prandium. Et ait Dominus ad illum: Nunc vos, Pharisaei, quod deforis est calicis et catini, mundatis; quod autem intus est vestrum, plenum est rapina et iniquitate. Stulti, nonne qui fecit id quod deforis est, etiam id quod intus est fecit? Verumtamen quod superest, date eleemosynam, et ecce omnia munda sunt vobis* (Luc. xi, 37-41). Itane hoc intellecturi sumus, ut Pharisaeis non habentibus fidem Christi, etiamsi non in eum crediderint, nec renati fuerint ex aqua et Spiritu, munda sint omnia, tantum si eleemosynas dederint, sicut isti eas dandas putant? cum sint immundi omnes quos non mundat fides Christi, de qua scriptum est, *Mundans fide corda eorum* (Act. xv, 9); et dicat Apostolus, *Immundis autem et infidelibus nihil est mundum, sed polluta sunt eorum et mens et conscientia* (Tit. i, 15). Quomodo ergo Pharisaeis omnia munda essent, si eleemosynas, darent et fideles non essent? Aut quomodo fideles essent, si in Christum credere atque in eius renasci gratia nolissent? Et tamen verum est quod audierunt, *Date eleemosynam, et ecce omnia munda sunt vobis.*

¹ Hic apud Lov. additum: *videte ut etiam id quod intus est mundum fiat*: quod ab editis Am. Er. Dan. et plerisque ac potioribus Mss. abest, necnon ab Evangelio Lucae citato.

CAPUT LXXVI. — *Primum eleemosynam, animae suae misereri et recte vivere.* Qui enim vult ordinatè dare eleemosynam, a se ipso debet incipere, et eam sibi primum dare. Est enim eleemosyna opus misericordiae; verissimeque dictum est, *Miserere animae tuae placens Deo* (Ecl. xxx, 24): Propter hoc reliquias facit, ut Deo placeamus, cui merito displicet quod nascendo confaximus: Haec est prima eleemosyna, quam nobis dediturus; quoniam nos ipsos miseros per miserantis Dei misericordiam requisivimus; justum iudicium ejus confitentés, quò miseri effecti sumus, de quò dicit Apostolus, *Judicium quidem ex uno in condemnationem*: et magnae charitati ejus gratias agentes; de qua idem ipse dicit gratiae praedicator, *Commendat autem suam dilectionem Deus in vobis, quoniam cum adhuc peccatores essemus, Christus pro nobis mortuus est* (Rom. v, 16, 8, 9); ut et nos veraciter de nostra miseria judicantes, et Deum charitate quam donavit ipse diligentes; pie recteque vivamus. Quod iudicium et charitatem Dei cum Pharisaei praeterirent, decimabant tamen propter eleemosynas quas faciebant etiam quaeque minutissima fructuum suorum: et ideo non dabant eleemosynas a se incipientes, secumque prius misericordiam facientes. Propter quem dilectionis ordinem dictum est, *Diliges proximum tuum tanquam te ipsum* (Luc. x, 27): Cum ergo increpasset eos quod forinsecis se lavabant, intus autem rapina et iniquitate pleni erant, admonens quaedam eleemosyna, quattuor sibi homo debet primitus dare; interiora mundari: *Verumtamen, inquit, quod superest, date eleemosynam, et ecce omnia munda sunt vobis.* Deinde ut ostenderet quid admonisset, et quid ipsi facere non curarent; ne illum putarent eorum eleemosynas ignorare: *Sed vte vobis, inquit Pharisaeis: tanquam diceret, Ego quidem commoni vobis eleemosynam dandam, per quam vobis munda sint omnia; Sed vte vobis qui decimatis mentam et fructum et omnem olus; has enim novi eleemosynas vestras, ne de illis me nunc vos admonuisse arbitramini: et praeteritis iudicium et charitatem Dei; quia eleemosyna possessis ab omni inquinamento interiori mundari, ut vobis munda essent et corpora quae lavatis: hoc est enim omnia, et interiora scilicet et exteriora; sicut alibi legitur, *Mundate quae intus sunt; et quae foris sunt munda erunt* (Matth. xxiii, 26). Sed ne istas eleemosynas, quae fiunt de fructibus terrae, respicere videretur: *Haec, inquit, oportuit facere, id est, iudicium et charitatem Dei; et illa non omittere* (Luc. xi, 42); id est, eleemosynas fructuum terrenorum.*

CAPUT LXXVII. — *Iniquitas deserenda, ut prosint eleemosynae.* Non ergo se fallant; qui per eleemosynas quaslibet largissimas fructuum suorum vel cujuscumque pecuniae, impunitatem se emere existimant in fa-

¹ Sic Mss. Editi vero, *qui autem.*

² Tres Mss., *nos ipsos merito miseros.*

³ Editi, *et Dei charitatem.* Castigantur ex Mss.

⁴ Am. Er. Lov. post, *facientes*, addunt, *sicut isti eas dandas putant.* Verba sunt ex superiore capite male huc translata.

⁵ Am. Er. Lov. et Arn., *admonens quaedam eleemosynam*; et infra post, *dare*, habebant, *et interiora mundare.* Emendantur hic ex Mss.

cinorum immanitate ac flagitiorum nequitia permanendi: non solum enim hæc faciunt, sed ita diligunt, ut in eis semper optent, tantum si possint impune, versari. *Qui autem diligit iniquitatem, odit animam suam* (Psal. x, 6); et qui odit animam suam, non est in eam misericors, sed crudelis: diligendo eam quippe secundum sæculum, odit eam secundum Deum. Si ergo vellet ei dare eleemosynam, per quam illi essent munda omnia, odisset eam secundum sæculum, et diligeret secundum Deum. Nemo autem dat eleemosynam qualibet, nisi unde det ab illo accipiat qui non eget: ideo dictum est, *Misericordia ejus præveniet me* (Psal. lxxviii, 11).

CAPUT LXXVIII. — 21. *Peccata quædam sunt, quæ humano iudicio non esse putarentur. Quæ sint autem levia, quæ gravia peccata, non humano, sed divino sunt pensanda iudicio. Videmus enim quædam ab ipsis quoque Apostolis ignoscendo fuisse concessa: quale illud est quod venerabilis¹ Paulus conjugibus ait, Nolite fraudare invicem, nisi ex consensu ad tempus, ut vacetis orationi; et iterum ad idipsum estote², ne vos tentet satanas propter incontinentiam vestram: quod putari posset non esse peccatum, misceri scilicet conjugii non filiorum procreandorum causa, quod bonum est nuptiale, sed carnalis etiam voluptatis; ut fornicationis, sive adulterii, sive cuiusquam alterius immunditiæ mortiferum malum, quod turpe est etiam dicere, quo potest tentante satana libido pertrahere, incontinentium devitet infirmitas. Posset ergo, ut dixi, hoc putari non esse peccatum, nisi addidisset: Hoc autem dico secundum veniam, non secundum imperium (I Cor. vii, 5, 6). Quis autem iam esse peccatum neget, cum dari veniam facientibus apostolicâ auctoritate, fateatur³? Tale quiddam est, ubi dicit: Audet quisquam vestrum adversus alterum negotium habens iudicari apud iniquos, et non apud sanctos? Et paulo post: Sæcularia igitur iudicia si habueritis, inquit, eos qui contemptibiles sunt in Ecclesia, hos collocat⁴. Ad reverentiam vobis dico: sic non est inter vos quisquam sapiens qui possit inter fratrem suum iudicare? sed frater cum fratre iudicatur, et hoc apud infidelis! Nam et hic posset putari iudicium habere adversus alterum, non esse peccatum, sed tantummodo id extra Ecclesiam velle iudicari, nisi secutus adjungeret: Jam quidem omnino delictum est, quia iudicia habetis vobiscum (I Cor. vi, 1-7). Et ne quisquam hoc ita excusaret, ut dicere-*

¹ Vox, venerabilis, deest in uno tantum e Vaticanis Mss.

² Editi, ad ipsum revertimini. At plerique ac meliores Mss., ad idipsum (vel, ad ipsum) estote. Hanc lectionem sequi solent Augustinus in Epistola 262, in sermone 534, n. 5, in lib. 5 contra Faustum, cap. 9; eademque lectio apud Origenem adhibita fuit in homilia in Numeros vigesima tertia: quasi pro *sunerchesthe*, lægerent *olima, yinesthe*. In fine ejusdem sententiæ, loco, *incontinentiam*; nonnulli codices lerunt, *intemperantiam*.

³ In editis, apostolica auctoritas fateatur. At in melioribus notæ Mss., apostolica auctoritate fateatur: id est, ab Apostolo dari veniam, secundum illud paulo ante dictum, ab ipsis quoque apostolis ignoscendo fuisse concessa.

⁴ Editi addunt, ad iudicandum. Sed hoc nec Mss. habent, nec textus græcus Apostoli. rursum infra consentientes græco veteres codices sequimur, relictis editis, qui ferebant, *inter fratrem et fratrem iudicare, sed frater cum fratre iudicio contendit*.

ret justum se habere negotium, sed iniquitatem se pati, quam vellet a se iudicum sententia removeri; continuo talibus cogitationibus vel excusationibus occurrit, atque ait: *Quare non magis iniquitatem patimini? quare non potius fraudamini?* Ut ad illud redeatur, quod Dominus ait, *Si quis voluerit tunicam tuam tollere, et iudicio tecum contendere, dimitte illi et pallium* (Matth. v, 40); et alio loco, *Qui abstulerit, inquit, tua, noli repetere* (Luc. vi, 30). Prohibuit itaque suos de sæcularibus rebus cum aliis hominibus habere iudicium: ex qua doctrina Apostolus dicit esse delictum. Tamen cum sinit in Ecclesia talia iudicia finire inter fratres fratribus iudicantibus, extra Ecclesiam vero terribiliter vetat; manifestum est etiam hic quid secundum veniam concedatur infirmis. Propter hæc atque hujusmodi peccata, et alia, licet iis minora, quæ fiunt verborum et cogitationum offensionibus, apostolo Jacobo confitente ac dicente, *In multis enim offendimus omnes* (Jacobi iii, 2); oportet ut quotidie crebroque oremus Dominum, atque dicamus, *Dimitte nobis debita nostra*; nec in eo quod sequitur mentiamur, *sicut et nos dimittimus debitoribus nostris* (Matth. vi, 12).

CAPUT LXXIX. — *Quæ levia videntur, esse interdum gravissima. Sunt autem quædam quæ levissima putarentur, nisi in Scripturis demonstrarentur opinione graviora. Quis enim dicentem fratri suo, fate, reum gehennæ putaret, nisi Veritas diceret? Qui tamen vulnere subiecit continuo medicinam; præceptum fraternæ reconciliationis adjungens: mox quippe ait, Si ergo offers¹ munus tuum ad altare, et ibi recordatus fueris, quia frater tuus habet aliquid adversum te, etc. (Matth. v, 22, 25). Aut quis æstimaret quam magnum peccatum sit, dies observare et menses et annos et tempora, sicut observant qui certis diebus sive mensibus sive annis volunt vel nolunt aliquid inchoare, eo quod secundum vanas doctrinas hominum fausta vel infausta existiment tempora; nisi hujus mali magnitudinem ex timore Apostoli pensarem, qui talibus ait, Timeo vos, ne forte sine causa laboraverim in vobis (Galat. iv, 11)?*

CAPUT LXXX. — *Peccata horrenda, usu videntur levia. Huc accedit² quod peccata, quamvis magna et horrenda, cum in consuetudinem venerint, aut parva aut nulla esse creduntur; usque adeo ut non solum non occultanda, verum etiam prædicanda ac diffamanda videantur, quando, sicut scriptum est, Laudatur peccator in desideriis animæ suæ, et qui iniqua gerit benedicitur (Psal. ix, 24). Talis in divinis Libris iniquitas clamor vocatur. Sicut habes apud Isaiam prophetam de vinea mala: Expectavi, inquit, ut faceret iudicium, fecit autem iniquitatem³, et non justitiam, sed clamorem (Isai. v, 7). Unde est et illud in Genesi: Clamor Sodomorum et Gomorrhavorum multiplicatus est (Gen. xviii, 20). Quia non solum iam apud eos non puniebantur illa flagitia, verum etiam publice veluti lege frequentabantur. Sic nostris temporibus ita multa*

¹ In Mss., offeres. Græce est, *prospherês*.

² Lov. et Arn. *hinc accidit*: minus bene.

³ Veteres Mss. duo, *fecit autem facinus*.

mala, etsi non talia, in apertam consuetudinem jam venerunt, ut pro his non solum excommunicare aliquem laicum non audeamus, sed nec clericum degradare. Unde cum exponerem ante aliquot annos Epistolam ad Galatas, in eo ipso loco ubi ait Apostolus, *Timeo vos ne forte sine causa laboraverim in vobis; exclamare compulsus sum: « Væ peccatis hominum, quæ sola inusitata exhorrescimus: usitata vero, pro quibus abluendis Filii Dei sanguis effusus est, quamvis tam magna sint, ut omnino claudi contra se faciant regnum Dei¹, sæpe videndo omnia tolerare, sæpe tolerando nonnulla etiam facere cogimur! atque utinam, o Domine, non omnia quæ non potuerimus² prohibere, faciamus » (Expos. Epist. ad Galat. n. 55)! Sed videro utrum me immoderatus dolor incaute aliquid compulerit dicere.*

CAPUT LXXXI. — 22. Peccati causæ duæ, ignorantia et infirmitas, quas nemo vincit nisi divinitus adjutus. Hoc nunc dicam, quod quidem et in aliis opusculorum meorum locis sæpe jam dixi. Duabus ex causis peccamus; aut nondum videndo quid facere debeamus, aut non faciendo quod debere fieri jam videmus: quorum duorum illud ignorantia malum est, hoc infirmitatis. Contra quæ quidem pugnare nos convenit: sed profectò vincimur, nisi divinitus adjuvemur, ut non solum videamus quid faciendum sit, sed etiam accedente sanitate³ delectatio justitiæ vincat in nobis earum rerum delectationes, quas vel habere cupiendo, vel amittere metuendo, scientes videntesque peccamus; jam non solum peccatores, quod eramus etiam cum per ignorantiam peccabamus, verum etiam legis prævaricatores, cum id non facimus quod faciendum, vel facimus quod non faciendum esse jam scimus. Quapropter non solum si peccavimus ut ignoscat, propter quod dicimus, *Dimitte nobis debita nostra, sicut et nos dimittimus debitoribus nostris*; verum etiam ne peccemus ut regat, propter quod dicimus, *Ne nos inferas in tentationem (Matth. vi, 12, 13)*; ille rogandus est, cui dicitur in Psalmo, *Dominus illuminatio mea et salus mea (Psal. xxvi, 1)*; ut illuminatio detrahat ignorantiam, salus infirmitatem.

CAPUT LXXXII. — Pœnitentia Dei donum. Nam et ipsa pœnitentia, quando digna causa est secundum morem Ecclesiæ cur agatur, plerumque infirmitate non agitur; quia et pudor timor est displicendi, dum plus delectat hominum existimatio, quam justitia qua se quisque humiliat pœnitendo. Unde non solum cum agitur pœnitentia, verum etiam ut agatur, Dei misericordia necessaria est. Alioquin non diceret Apostolus de quibusdam: *Ne forte det illis Deus pœnitentiam (II Tim. ii, 25)*. Et ut Petrus amare fletet, præmisit evan-

gelista, et ait: *Respexit eum Dominus (Luc. xxii, 61)*.

CAPUT LXXXIII. Peccatum in Spiritum sanctum. Qui vero in Ecclesia remitti peccata non credens, contemnit tantam divini muneris largitatem, et in hac obstinatione mentis diem claudit extremum, reus est illo irremissibili peccato in Spiritum sanctum, in quo Christus peccata dimittit. De qua quæstione difficili in quodam propter hoc solum conscripto libello enucleatissime, quantum potui, disputavi (a).

CAPUT LXXXIV. — 23. De carnis resurrectione. Jam vero de resurrectione carnis, non sicut quidam revixerunt, iterumque sunt mortui, sed in æternam vitam, sicut Christi ipsius caro resurrexit, quemadmodum possim breviter disputare, et omnibus quæstionibus quæ de hac re moveri assolent, satisfacere non invenio. Resurrecturam tamen carnem omnium quicumque nati sunt hominum atque nascuntur, et mortui sunt atque morientur, nullo modo dubitare debet christianus.

CAPUT LXXXV. — Fetus abortivi an resurgent. Unde primo occurrit de abortivis fetibus quæstio, qui jam quidem nati sunt in uteris matrum, sed nondum ita ut jam possent renasci. Si enim resurrecturos eos dixerimus; de iis qui jam formati sunt, tolerari potest utcumque quod dicitur: informes vero abortus¹ quis non proclivius perire arbitretur, sicut semina quæ concepta non fuerint? Sed quis negare audeat, etsi affirmare non audeat, id acturam resurrectionem, ut quiquid formæ defuit impleatur? Atque ita non desit perfectio, quæ accessura erat tempore, quemadmodum non erunt vitia quæ accesserant tempore: ut neque in eo quod aptum et congruum dies allaturi fuerant, natura fraudetur; neque in eo quod adversum atque contrarium dies attulerant, natura turpetur; sed integretur quod nondum erat integrum, sicut instaurabitur quod fuerat vitiatum (b).

CAPUT LXXXVI. — Fetus in utero quando vivere incipiat. Ac per hoc scrupulosissime quidem inter doctissimos quæri ac disputari potest, quod utrum ab homine inveniri possit ignoro, quando incipiat homo in utero vivere; utrum sit quædam vita et² occulta, quæ nondum motibus viventis appareat. Nam negare vixisse puerperia, quæ propterea membratim exsecantur et ejiciuntur ex uteris prægnantium, ne matres quoque si mortua ibi relinquuntur occidant, impudentia nimia videtur. Ex quo autem incipit homo vivere, ex illo utique jam mori potest. Mortuus vero, ubicumque illi mors potuit evenire, quomodo ad resurrectionem non pertineat mortuorum, reperire non possum.

CAPUT LXXXVII. — Monstruosi fetus quomodo resurrecturi. Neque enim et monstra quæ nascuntur et vivunt, quamlibet cito moriantur, aut resurrectura negabuntur, aut ita³ resurrectura credenda

¹ Paulo alia lectio est Expositionis Epistolæ ad Galatas, ubi habetur, n. 55: *usitata vero pro quibus abluendis Filii Dei sanguis effusus est, quamlibet magna sint, et omnino claudi contra se faciant regnum Dei.* M.

² Editi, *poterimus*. Melius Mss., *potuerimus*. Nam sic Expositio citata Epistolæ ad Galatas.

³ Unus e Colbertinis vetustissimus codex, *accedente suavitate*: non inepte. Aptius tamen Mss. cæteri et editi, *accedente sanitate*: qua scilicet pellatur malum infirmitatis.

¹ Decem Mss., *abortivos*.

² Am. Er. Dan. Arn. et pauci Mss. omitunt, et.

³ Hic Am. Er. et Dan. addunt, *vitiata*, quæ vox abest a Mss.

(a) Non alio, credimus, libello, nisi sermone nunc 71, qui olim de Verbis Domini fuit 41.

(b) Vid. lib. 22 de Civitate Dei, capp. 12, 13.

sunt, ac non potius correctæ emendatæque natura. Absit enim ut illum bimembrem, qui nuper natus est in Oriente, de quo et fratres fidelissimi quod eum viderint retulerunt, et sanctæ memoriæ Hieronymus presbyter scriptum reliquit (a) : absit, inquam, ut unum hominem duplicem, ac non potius duos, quod futurum fuerat, si gemini nascerentur, resurrecturos existimemus. Ita cætera quæ singuli quique partus vel amplius vel minus aliquid habendo, vel quadam nimia deformitate monstra dicuntur, ad humanæ naturæ figuram resurrectione revocabuntur ; ita ut singulæ animæ singula sua corpora obtineant, nullis coherærentibus etiam quæcumque coheræntia nata fuerant ; sed seorsum sibi singulis sua membra gestantibus, quibus humani corporis completur integritas.

CAPUT LXXXVIII. — *Instauratio carnis quocumque modo perierit.* Non autem perit Deo terrena materies de qua mortalium creatur caro : sed in quemlibet pulverem cineremve solvatur, in quolibet halitus aurasque diffugiat, in quamcumque aliorum corporum substantiam vel in ipsa elementa vertatur, in quorumcumque animalium etiam hominum cibum cedat carnemque mutetur, illi animæ humanæ puncto temporis redit¹, quæ illam primitus, ut homo fieret, viveret, cresceret, animavit.

CAPUT LXXXIX. — *Superflua quomodo redibunt ad corpus.* Ipsa itaque terrena materies, quæ discedente anima sit cadaver, non ita resurrectione reparabitur, ut ea quæ dilabuntur et in alias atque alias aliarum rerum species formasque vertuntur, quamvis ad corpus redeant unde dilapsa sunt, ad easdem quoque corporis partes ubi fuerunt, redire necesse sit. Alioquin si capillis redit quod tam crebra tonsura detrahit, si unguibus quod toties dempsit exsectio ; immoderata et indecens cogitantibus, et ideo resurrectionem carnis non credentibus occurrit informitas. Sed quemadmodum si statua cujuslibet solubilis metalli aut igne liquesceret, aut contereretur in pulverem, aut confunderetur in massam, et eam vellet artifex rursus ex illius materiæ quantitate reparare ; nihil interesset ad ejus integritatem, quæ particula materiæ cui membro statuæ redderetur, dum tamen totum ex quo constituta fuerat, restituta resumeret : ita Deus mirabiliter atque ineffabiliter artifex, de toto quo caro nostra constiterat, eam mirabili et ineffabili celeritate restituet ; nec aliquid attinebit ad ejus redintegrationem, utrum capilli ad capillos redeant et ungues ad ungues, an quidquid eorum perierat mutetur in carnem, et in partes alias corporis revocetur, curante artificis providentia ne quid indecens fiat (b).

CAPUT XC. — *In statura et effigie corporis nihil erit indecorum.* Nec illud est consequens, ut ideo di-

¹ Lov., reddi.

(a) Hieronymus, in Epistola ad Vitalem : « Num quia nostra, inquit, ætate duplex Lyddæ natus est homo, duorum capitum, quatuor manuum, uno ventre et duobus pedibus, « omnes homines ita nasci necesse est ? » Confer. lib. 16 de Civitate Dei, cap. 8.

(b) Vid. lib. 22 de Civitate Dei, cap. 19.

versa sit statura reviviscentium singulorum, quia fuerat diversa viventium, aut macri cum eadem macie, aut pingues cum eadem pinguedine reviviscant. Sed si hoc est in consilio Creatoris, ut in effigie sua cujusque proprietatis et discernibilis similitudo servetur, in cæteris autem corporis bonis¹ æqualia cuncta reddantur : ita modificabitur illa in unoquoque materies, ut nec aliquid ex ea pereat, et quod alicui defuerit ille suppleat, qui etiam de nihilo potuit quod voluit operari. Si autem in corporibus resurgentium rationabilis inæqualitas erit, sicut est vocum quibus cantus impletur ; hoc fiet cuique de materie corporis sui, quod et hominem reddat² angelicis cœtibus, et nihil inconveniens eorum ingerat sensibus. Indecorum quippe aliquid ibi non erit ; sed quidquid futurum est, hoc decebit ; quia nec futurum est, si non decebit.

CAPUT XCI. — *Resurgent piorum corpora quo ad substantiam carnis, sed sine omni vitio.* Resurgent igitur sanctorum corpora sine ullo vitio, sine ulla deformitate, sicut sine ulla corruptione, onere, difficultate : in quibus tanta facilitas³, quanta felicitas erit. Propter quod et spiritualia dicta sunt, cum procul dubio corpora sint futura, non spiritus. Sed sicut nunc corpus animale dicitur, quod tamen corpus, non anima est ; ita tunc spirituale corpus erit, corpus tamen, non spiritus erit. Proinde quantum attinet ad corruptionem, quæ nunc aggravat animam (Sap. ix, 15), et ad vitia, quibus caro adversus spiritum concupiscit (Galat. v, 17), tunc non erit caro, sed corpus ; quia et cœlestia corpora perhibentur. Propter quod dictum est, *Caro et sanguis regnum Dei non possidebunt* : et tanquam exponens quid dixerit, *neque corruptio*, inquit, *incorruptionem possidebit* (I Cor. xv, 50). Quod prius dixit, *caro et sanguis* ; hoc posterius dixit, *corruptio* : et quod prius, *regnum Dei* : hoc posterius, *incorruptionem*. Quantum autem attinet ad substantiam, etiam tunc caro erit. Propter quod et post resurrectionem corpus Christi, caro appellata est (Luc. xxiv, 39). Sed ideo ait Apostolus, *Seminatur corpus animale, resurget corpus spirituale* (I Cor. xv, 44) : quoniam tanta erit tunc concordia carnis et spiritus, vivificante spiritu sine sustentaculi alicujus indigentia subditam carnem, ut nihil nobis repugnet ex nobis ; sed sicut foris neminem, ita nec intus nos ipsos patiamur inimicos.

CAPUT XCII. — *Corpora damnatorum qualia resurgent.* Quicumque vero ab illa perditionis massa, quæ facta est per hominem primum, non liberantur per unum Mediatorem Dei et hominum, resurgent quidem etiam ipsi unusquisque cum sua carne, sed ut cum diabolo et ejus angelis puniantur. Utrum sane ipsi cum vitiis et deformitatibus suorum corporum resurgant, quæcumque in eis vitiosa et deformia membra gestarunt, in requirendo laborare quid opus

¹ Ex Vaticanis Mss. unus habet, *corporeis membris*.

² Apud Am. Er. Dan et Lov., *reddat æqualem*. Abest, *æqualem*, a Mss. et ab editione Arnaldi.

³ Am. Er. et tres Mss., *facilitas resurgendi*. Minus recte :

est? Neque enim fatigare nos debet incerta eorum habitudo vel pulchritudo, quorum erit certa et sempiterna damnatio. Nec moveat, quomodo in eis erit corpus incorruptibile, si dolere poterit; aut quomodo corruptibile, si mori non poterit. Non est enim vera vita, nisi ubi feliciter vivitur, nec vera incorruptio, nisi ubi salus nullo dolore corrumpitur. Ubi autem infelix mori non sinitur, ut ita dicam, mors ipsa non moritur; et ubi dolor perpetuus non interimit, sed affligit, ipsa corruptio non finitur. Hæc in sanctis Scripturis, *secunda mors* dicitur (Apoc. II, 11, et XX, 6, 14).

CAPUT XCIII. — *Quorum damnatorum futura sit mitissima pœna.* Nec prima tamen qua suum corpus anima¹ relinquere cogitur, nec secunda qua pœnale corpus anima¹ relinquere non permittitur, homini accidisset, si nemo peccasset. Mitissima sane omnium pœna erit eorum qui præter peccatum quod originale traxerunt, nullum insuper addiderunt: et in cæteris qui addiderunt, tanto quisque tolerabiliorem ibi habebit damnationem, quanto hic minorem habuit iniquitatem.

CAPUT XCIV. — 24. *In vita æterna sancti plenius cognoscent quid eis contulerit gratia.* Remanentibus itaque angelis et hominibus reprobis in æterna pœna, tunc sancti scient plenius quid boni eis contulerit gratia. Tunc rebus ipsis evidentius apparebit quod in Psalmo scriptum est, *Misericordiam et iudicium cantabo tibi, Domine* (Psal. c, 4); quia nisi per indebitam misericordiam nemo liberatur, et nisi per debitum iudicium nemo damnatur.

CAPUT XCV. — *Tunc revelabuntur occulta iudicia Dei in hominum prædestinatione. Voluntas Dei efficacissima.* Tunc non latebit quod nunc latet, cum de duobus parvulis unus esset assumendus per misericordiam, alius per iudicium relinquendus, in quo, is qui assumeretur, agnosceret quid sibi per iudicium deberetur, nisi misericordia subveniret; cur ille potius quam iste fuerit assumptus, cum causa una esset ambobus: cur apud quosdam non factæ sint virtutes, quæ si factæ fuissent, egissent illi homines pœnitentiam², et factæ sint apud eos qui non fuerant credituri. Apertissime namque Dominus dicit: *Væ tibi, Corozain; væ tibi, Bethsaida! quia si in Tyro et Sidone factæ fuissent virtutes quæ factæ sunt in vobis, olim in cilicio et cinere pœnitentiam egissent* (Matth. XI, 21). Nec utique Deus injuste noluit salvos fieri, cum possint salvi esse, si vellent³. Tunc in claris-

nam de facilitate agendi potius hæc interpretanda sententia est.

¹ Lov. et Arn., *animam*. Editi alii et Mss., *anima*.

² Septem Mss., *egissent utique illi homines pœnitentiam*.

³ Veteres codices viginti quinque, scilicet Romani bibliothecæ Vaticanæ duo, et Parisienses isti sexdecim, Regiæ bibliothecæ unus, Navarrici collegii duo, Sorbonici quatuor, abbatie sancti Victoris tres, sanctæ Genovefæ unus, cœnobii sancti Bernardi PP. Fulviensium unus, PP. Dominicæorum via Jacobea unus, PP. Franciscanorum majoris conventus unus, cœnobii nostri Germanensis duo, prætereaque Lemovicensis Ecclesiæ sancti Martialis unus, abbatie Regalis-montis unus, Longi-pontis unus, Beccensis unus, sancti Petri de Cultura apud Cenomanos unus, sancti Remigii a; ud Remos unus, et antiquissimus Corbeiensis habent, *si vellet*. Contra editi, uno excepto Arnaldino, ferunt, *si vellent*:

sima sapientiæ luce videbitur, quod nunc piorum fides habet, antequam manifesta cognitione videatur, quam certa, immutabilis, efficacissima sit voluntas Dei; quam multa possit et non velit, nihil autem velit quod non possit: quamque sit verum quod in Psalmo canitur, *Deus autem noster in cælo sursum*¹; *in cælo et in terra omnia quæcumque voluit, fecit* (Psal. cxiii, 11). Quod utique non est verum, si aliqua voluit, et non fecit; et, quod est indignius, ideo non fecit, quoniam ne fieret quod volebat omnipotens, voluntas hominis impedivit. Non ergo fit aliquid nisi omnipotens fieri velit, vel sinendo ut fiat, vel ipse faciundo.

CAPUT XCVI. — *Deus facit bene, etiam sinendo fieri male.* Nec dubitandum est Deum *facere bene*, etiam sinendo fieri quæcumque fiunt male. Non enim hoc nisi justo iudicio sinit; et profecto bonum est omne quod iustum est. Quamvis ergo ea quæ mala sunt, in quantum mala sunt, non sint bona; tamen ut non solum bona, sed etiam sint et mala, bonum est. Nam nisi esset hoc bonum, ut essent et mala, nullo modo esse sinerentur ab omnipotente bono: cui procul dubio quam facile est quod vult facere, tam facile est quod non vult esse non sinere. Hoc nisi credamus, periclitatur ipsum nostræ Confessionis² initium, qua nos in Deum Patrem omnipotentem credere confitemur. Neque enim ob aliud veraciter vocatur omnipotens, nisi quoniam quidquid vult potest, nec voluntate cuiuspiam creaturæ voluntatis omnipotentis impeditur effectus.

CAPUT XCVII. — *Voluntas Dei salvare volentis an impediatur humana voluntate.* Quamobrem videndum est quemadmodum sit de Deo dictum, quia et hoc verissime Apostolus dixit, *Qui omnes homines vult salvos fieri* (I Tim. II, 4). Cum enim non omnes, sed multo plures non fiunt salvi, videtur utique non fieri quod Deus vult fieri, humana scilicet voluntate impediante voluntatem Dei. Quando enim quæritur causa cur non omnes salvi fiant, responderi solet quia hoc ipsi nolunt. Quod quidem dici de parvulis non potest, quorum nondum est velle, seu nolle. Nam quod infanti³ motu faciunt, si eorum voluntati iudicaretur esse tribuendum, quando baptizantur, cum resistunt quantum possunt, etiam nolentes eos salvos fieri diceremus. Sed apertius Dominus in Evangelio compellans impiam civitatem, *Quoties*, inquit, *volui* cumque illis conveniunt hi subsequentes undecim manuscripti, unus et alter Vaticanus, Colbertini tres, Regius unus, Antonii Faurè Doctōris Theologi Facultatis Parisiensis unus, item Sorbonicus, Victorinus, Carcassonensis et Lemovicensis unus: quanquam in isto Lemovicensi, in alio ex recensitis Colbertinis, inque uno ex Vaticanis jugulata fuerat littera penultima, ut legeretur *vellet*. Lovanienses Theologi in sua Operum Augustini editione scripserunt ad marginem. « Forte, *vellet*. » Sic legendum incunctanter affirmat Guillelmus Estius in Sent. 1, dist. 46, parag. 2; ac sic reipsa legit Petrus Lombardus in Sent. 1, dist. 45, cap. *His autem*.

¹ Er. Lov. et Arn. omittunt, *in cælo sursum*. Habent editi alii et Mss. hic et in Enarr. in Psal. 115.

² Editi, *nostræ fidei Confessionis*. Abest, *fidei*, a Mss. Et sic passim posita sine addito est vox, *Confessionis*, loco Symboli.

³ Sic Am. Er. Dan. et aliquot Mss. At Lov. et Arn., *infantuli*.

colligere filios tuos sicut gallina pullos suos, et noluit (Matth. xxiii, 37) ! tanquam Dei voluntas superata sit hominum voluntate, et infirmissimis nolendo impediens non potuerit facere potentissimus quod volebat. Et ubi est illa omnipotentia, qua in caelo et in terra omnia quaecumque voluit, fecit; si colligere filios Jerusalem voluit, et non fecit? An potius illa quidem filios suos ab ipso colligi noluit, sed ea quoque nolente filios ejus collegit ipse quos voluit? quia in caelo et in terra, non quaedam voluit et fecit, quaedam vero voluit et non fecit; sed omnia quaecumque voluit, fecit.

CAPUT XCVIII. — 25. *Deus etsi potest convertere quos voluerit, non tamen inique facit, cum alios convertit, alios non convertit. Originale vinculum damnationis: Quis porro tam impie desipiat, ut dicat Deum malas hominum voluntates quas voluerit, quando voluerit, ubi voluerit, in bonum non posse convertere? Sed cum facit, per misericordiam facit: cum autem non facit, per iudicium non facit. Quoniam cujus vult miseretur, et quem vult obdurat. Quod ut diceret¹ Apostolus, gratiam commendabat: ad cujus commendationem de illis in Rebeccae utero geminis fuerat jam locutus, quibus pondum natis, nec aliquid agentibus boni seu mali, ut secundum electionem propositum Dei maneret, non ex operibus, sed ex vocante dictum est ei, Quia major serpiet minori. Propter quod adhibuit alterum propheticum testimonium, ubi scriptum est, Jacob dilexi, Esau autem odio habui. Sentiens autem quemadmodum posset hoc quod dictum est permovere eos qui penetrare intelligendo non possunt hanc altitudinem gratiae, Quid ergo dicemus? ait; numquid iniquitas apud Deum? Absit. Iniquum enim videtur, ut sine ullis bonorum malorumve operum meritis, unum Deus diligat, oderit alterum. Qua in re si futura opera vel bona hujus vel mala illius, quae Deus utique praesciebat, vellet intelligi, nequaquam diceret, non ex operibus: sed diceret, ex futuris operibus; eoque modo istam solveret quaestionem; imo nullam, quam solvi opus esset, faceret quaestionem. Nunc vero cum respondisset, Absit, id est, absit ut sit iniquitas apud Deum; mox ut probaret nulla hoc iniquitate Dei fieri, inquit: Moysi enim dicit, miserebor cujus misertus ero, et misericordiam praestabo cui misericors fuero. Quis enim nisi insipiens Deum iniquum putet, sive iudicium poenale ingerat digno, sive misericordiam praestet indigno? Denique infert, et dicit, Igitur non volentis, neque currentis, sed miserentis est Dei. Ambo itaque gemini natura filii irae nascebantur (Ephes. ii, 3), nullis quidem operibus propriis, sed originaliter ex Adam vinculo damnationis obstricti. Sed qui dixit, Miserebor cujus misertus ero², Jacob dilexit per misericordiam gratuitam, Esau autem odio habuit per iudicium debitum. Quod cum deberetur ambobus, in altero alter*

agnovit non de suis distantibus meritis sibi esse gloriandum, quod in eadem causa idem supplicium non incurrit; sed de divinae gratiae largitate: quia non volentis neque currentis, sed miserentis est Dei. Altissimo quippe ac suluberrimo sacramento universa facies, atque, ut ita dixerim, vultus sanctarum Scripturarum, bene intuentes id admonere invenitur, ut qui gloriatur, in Domino gloriatur (1 Cor. i, 31).

CAPUT XCIX. — *Ut magna bonitate miseretur Deus, ita nulla iniquitate obdurat. Apostolica radix. Cum autem Dei misericordiam commendasset in eo quod ait, Igitur non volentis, neque currentis, sed miserentis est Dei; deinde ut etiam iudicium commendaret (quoniam in quo non sit misericordia, non iniquitas sit, sed iudicium; non est quippe iniquitas apud Deum), continuo subjunxit, atque ait: Dicit enim Scriptura Pharaoni, Quia ad hoc te excitavi, ut ostendam in te potentiam¹ meam, et ut annuntietur nomen meum in universa terra. Quibus dictis ad utrumque concludens, id est, et ad misericordiam et ad iudicium: Ergo, inquit, cujus vult miseretur, et quem vult obdurat. Miseretur scilicet magna bonitate, obdurat nulla iniquitate; ut nec liberatus de suis meritis gloriatur, nec damnatus nisi de suis meritis conqueratur. Sola enim gratia redemptos discernit a perditis, quos in unam perditionis concreverat massam ab origine ducta causa communis. Hoc autem qui eo modo audit, ut dicat, Quid adhuc conqueritur? nam voluntati ejus quis resistit? tanquam propterea malus non videatur esse culpandus, quia Deus cujus vult miseretur, et quem vult obdurat: absit ut pudeat nos hoc respondere, quod respondisse videmus Apostolum: O homo, tu quis es, qui respondeas Deo? Numquid dicit figmentum ei qui se finxit, Quare me fecisti sic? Annon habet potestatem figulus luti ex eadem massa facere, aliud quidem vas in honorem, aliud vero in contumeliam (Rom. ix, 11-21)? Hoc loco enim quidam stulti putant Apostolum in responsione defecisse, et inopia reddendae rationis repressisse contradictoris audaciam. Sed magnum habet pondus quod dictum est, O homo, tu quis es? Et in talibus quaestionibus ad suae capacitatis considerationem revocat hominem verbo quidem brevi², sed re ipsa magna est redditio rationis. Si enim haec non capit, quis est qui respondeat Deo? Si autem capit, magis non invenit quid respondeat. Videt enim, si capit, universum genus humanum tam justo iudicio divino in apostolica radice damnatum, ut etiamsi nullus inde liberaretur, nemo recte posset Dei vituperare justitiam; et qui liberantur, sic oportuisse liberari, ut ex pluribus non liberatis, atque in damnatione justissima derelictis, ostenderetur quid meruisset universa conspersio, et quo etiam istos debitum iudicium Dei duceret, nisi eis indebita misericordia subveniret: ut volentium de suis meritis gloriari, omne os obstruatur (Id. iii, 19); et qui gloriatur, in Domino gloriatur.*

¹ Editi, quod cum diceret. At Mss., quod ut diceret. Eodem sensu infra, in capite 105, legitur, ut hoc diceret.

² Editi post, misertus ero, addunt, et misericordiam praestabo, cui misericors fuero, quod hoc loco non reperitur in Mss.

¹ Aliquot Mss., fortitudinem.

² Nonnulli Mss.: Et ut in talibus... revocaret hominem, verbo quidem brevis, sed re, etc.

CAPUT C. — 26. *Nihil fieri præter voluntatem Dei, etiam dum fit contra ejus voluntatem.* Hæc sunt magna opera Domini, exquisita in omnes voluntates ejus (*Psal. cx, 2*): et tam sapienter exquisita, ut cum angelica et humana creatura peccasset, id est, non quod ille, sed quod voluit ipsa fecisset, etiam per eandem creaturæ voluntatem, qua factum est quod Creator noluit, impletet ipse quod voluit; bene utens et malis, tanquam summe bonus, ad eorum damnationem quos juste prædestinavit ad pœnam, et ad eorum salutem quos benigne prædestinavit ad gratiam. Quantum enim ad ipsos attinet, quod Deus noluit fecerunt: quantum vero ad omnipotentiam Dei, nullo modo id efficere valuerunt. Hoc quippe ipso quod contra voluntatem fecerunt ejus, de ipsis facta est voluntas ejus. Propterea namque magna opera Domini, exquisita in omnes voluntates ejus; ut miro et ineffabili modo non fiat præter ejus voluntatem, quod etiam contra ejus sit voluntatem. Quia non fieret, si non sineret: nec utique nolens sinit, sed volens; nec sineret bonus fieri male, nisi omnipotens et de malo facere posset bene.

CAPUT CI. — *Voluntas Dei bona per bonas æque et malas voluntates hominum semper impletur.* Aliquando autem bona voluntate homo vult aliquid, quod Deus non vult, etiam ipse bona multo amplius multoque certius voluntate: nam illius mala voluntas esse nunquam potest. Tanquam si bonus filius patrem velit vivere, quem Deus bona voluntate vult mori. Et rursus fieri potest ut hoc velit homo voluntate mala, quod Deus vult bona: velut si malus filius velit mori patrem, velit hoc etiam Deus. Nempe ille vult quod non vult Deus, iste vero id vult quod vult et Deus: et tamen bonæ Dei voluntati pietas illius potius consonat, quamvis aliud volentis, quam hujus idem volentis impietas. Tantum interest quid velle homini, quid Deo congruat, et ad quem finem suam quisque referat voluntatem, ut aut probetur aut improbetur. Nam Deus quasdam voluntates suas, utique bonas implet per malorum hominum voluntates malas: sicut per Judæos malevolos bona voluntate Patris pro nobis Christus occisus est; quod tantum bonum factum est, ut apostolus Petrus quando id fieri volebat, satanas ab ipso qui occidi venerat diceretur (*Matth. xvi, 23*). Quam bonæ apparebant voluntates piorum fidelium, qui volebant apostolum Paulum Jerusalem pergere, ne ibi pateretur mala, quæ Agabus propheta prædixerat (*Act. xxi, 10-12*)? et tamen Deus hæc illum pati volebat pro annuntianda fide Christi, exercens martyrem Christi. Neque istam bonam voluntatem suam implevit per Christianorum voluntates bonas, sed per Judæorum malas: et ad eum potius pertinebant qui volebant quod volebat, quam illi per quos volentes factum est quod volebat; quia id ipsum quidem, sed ipse per eos bona, illi autem mala voluntate fecerunt.

CAPUT CII. — *Voluntas Dei invicta semper, et nunquam mala, sive misereatur, sive obduret.* Sed quantælibet sint voluntates vel angelorum vel homi-

num, vel honorum vel malorum, vel illud quod Deus vel aliud volentes quam Deus, omnipotentis voluntas semper invicta est: quæ mala esse nunquam potest; quia etiam¹ cum mala irrogat, justa est, et profecto quæ justa est², mala non est. Deus igitur omnipotens sive per misericordiam cujus vult misereatur, sive per judicium quem vult obduret, nec inique aliquid facit, nec nisi volens quidquam facit, et omnia quæcumque vult, facit.

CAPUT CIII. — 27. *Excititur dictum Apostoli ad Timotheum, « Qui vult omnes homines salvos fieri. »* Ac per hoc cum audimus et in sacris Litteris legimus, quod velit omnes homines salvos fieri, quamvis certum sit nobis non omnes homines salvos fieri, non tamen ideo debemus omnipotentissimæ Dei voluntati aliquid derogare; sed ita intelligere quod scriptum est, *Qui omnes homines vult salvos fieri*, tanquam diceretur nullum hominem fieri salvum, nisi quem fieri ipse voluerit: non quod nullus sit hominum, nisi quem salvum fieri velit; sed quod nullus fiat, nisi quem velit; et ideo sit rogandus ut velit, quia necesse est fieri si voluerit. De orando quippe Deo agebat Apostolus, ut hoc diceret. Sic enim intelligimus, et quod in Evangelio scriptum est, *Qui illuminat omnem hominem* (*Joan. 1, 9*): non quia nullus est hominum qui non illuminetur, sed quia nisi ab ipso nullus illuminatur. Aut certe sic dictum est, *Qui omnes homines vult salvos fieri*; non quod nullus hominum esset quem salvum fieri nollet, qui virtutes miraculorum facere noluit apud eos quos dicit acturos fuisse pœnitentiam si fecisset: sed ut omnes homines omne genus humanum³ intelligamus per quascumque differentias distributum, reges, privatos, nobiles, ignobiles, sublimes, humiles, doctos, indoctos, integri corporis, debiles, ingeniosos, tardicordes, fatuos, divites, pauperes, mediocres, mares, feminas, infantes, pueros, adolescentes, juvenes, seniores, senes; in linguis omnibus, in moribus omnibus, in artibus omnibus, in professionibus omnibus, in voluntatum et conscientiarum varietate innumerabili constitutos, et si quid aliud differentiarum est in hominibus. Quid est enim eorum unde non Deus per Unigenitum suum Dominum nostrum per omnes gentes salvos fieri homines velit; et ideo faciat⁴, quia omnipotens velle inaniter non potest quodcumque voluerit? Præceperat enim Apostolus ut oraretur pro omnibus⁵ hominibus, et specialiter addiderat pro regibus et iis qui in sublimitate sunt, qui putari poterant; fastu et superbia sæculari a fidei christianæ humilitate abhorrere. Proinde dicens, *Hoc enim bonum est coram salvatore nostro Deo*, id est, ut etiam pro talibus oretur; statim ut desperationem tolleret, addidit, *Qui omnes homines vult salvos fieri, et in agnitionem veritatis ve-*

¹ Quidam libri, quæ etiam.

² Lov., quia justa est. Alii codices, quæ justa est.

³ Nonnulli Mss. omittunt, humanum; et quidam cum editione Danæi, ejus loco habent, hominum.

⁴ Unus e Vaticanis Mss., fiat.

⁵ Am. Er. Dan. et Lov., pro singulis. Verius Mss. magno consensu, pro omnibus. Sic enim Apostolus, loco citato.

¹ Sic Mss. At Lov. et Arn., neque enim iste.

nire (I Tim. ii, 1-4). Hoc quippe Deus bonum iudicavit, ut orationibus humilium dignaretur salutem præstare sublimium: quod utique jam videmus impletum. Isto locutionis modo et Dominus est usus in Evangelio, ubi ait Pharisæis, *Decimatis mentam, et rutam, et omne olus* (Luc. xi, 42). Neque enim Pharisæi et quæcumque aliena et omnium per omnes terras alienigenarum omnia olera decimabant. Sicut ergo hic *omne olus*, omne olerum genus; ita et illic *omnes homines*, omne hominum genus intelligere possumus: et quocumque alio modo intelligi potest, dum tamen credere non cogamur aliquid omnipotentem Deum voluisse fieri, factumque non esse; qui sine ullis ambiguitatibus, si *in cælo et in terra*, sicut eum veritas¹ cantat, *omnia quæcumque voluit, fecit*, (Psal. cxiii, 11), profecto facere noluit quodcumque non fecit.

CAPUT CIV. — 28. *Quæ fuerit voluntas Dei erga Adamum, quem peccaturum præsciebat.* Quapropter etiam primum hominem Deus in ea salute in qua conditus erat, custodire voluisset, eumque opportuno tempore post genitos filios sine interpositione mortis ad meliora perducere, ubi jam non solum peccatum non² committere, sed nec voluntatem posset habere peccandi, si ad permanendum sine peccato, sicut factus erat, perpetuam voluntatem habiturum esse præscisset. Quia vero eum male usurum libero arbitrio, hoc est peccaturum esse præsciebat, ad hoc potius præparavit voluntatem suam, ut bene ipse faceret etiam de male faciente, ac sic hominis voluntate mala non evacuaretur, sed nihilominus impleretur omnipotentis bona.

CAPUT CV. — *Voluntas hominis ad bonum et malum aliter libera in primo statu, aliter in ultimo.* Sic enim oportebat prius hominem fieri, ut et bene velle posset, et male; nec gratis, si bene; nec impune, si male: postea vero sic erit, ut male velle non possit; nec ideo libero carebit arbitrio. Multo quippe liberius erit arbitrium, quod omnino non poterit servire peccato. Neque enim culpanda est voluntas, aut voluntas non est, aut libera dicenda non est, qua beati esse sic volumus, ut esse miseri non solum nolimus, sed nequaquam prorsus velle possimus. Sicut ergo animam nostram etiam nunc nolle infelicitatem, ita nolle iniquitatem semper habitura est. Sed ordo prætermittendus non fuit, in quo Deus voluit ostendere quam bonum sit animal rationale quod etiam non peccare possit³, quamvis sit melius quod peccare non possit: sicut minor fuit immortalitas, sed tamen fuit, in qua posset etiam non mori, quamvis major futura sit in qua non possit mori.

CAPUT CVI. — *Libero arbitrio gratia necessaria in primo et secundo statu.* Illam (a) natura humana per-

¹ Sic Mss. Editi vero, *sicut et veritas*.

² Abest, *non*, ab omnibus prope Mss.

³ Am. Fr. Dan. et Lov., *quod etiam peccare possit*; et infra, *in qua posset etiam mori*: ommissa negante particula; quam utroque loco in plerisque Mss. reperimus, necnon in editione Arnaldi.

(a) Frustra monet Lambertus Danaeus ut *illam* referamus ad voluntatem hominis, de qua superiori capite. Verior Petri Lombardi interpretatio sic locum citantis in 2 Sent.,

didit per liberum arbitrium; hanc est acceptura per gratiam, quam fuerat, si non peccasset, acceptura per meritum: quamvis sine gratia nec tunc ullum meritum esse potuisset. Quia etsi peccatum in solo libero arbitrio erat constitutum, non tamen iustitiæ retinendæ sufficiebat liberum arbitrium, nisi participatione immutabilis boni divinum adiutorium præberetur. Sicut enim mori est in hominis potestate cum velit, nemo est enim qui non seipsum, ut nihil aliud dicam, vel non vescendo possit occidere; ad vitam vero tenendam voluntas non satis est, si adiutoria sive alimentorum sive quorumcumque tutaminum desint: sic homo in paradiso ad se occidendum relinquendo iustitiam idoneus erat per voluntatem, ut autem ab eo teneretur vita iustitiæ, parum erat velle, nisi ille qui eum fecerat adjuvaret. Sed post illam ruinam major est misericordia Dei, quando et ipsum arbitrium¹ liberandum est a servitute, cui dominatur cum morte peccatum. Nec omnino per seipsum, sed per solam Dei gratiam, quæ in fide Christi posita est, liberatur; ut voluntas ipsa, sicut scriptum est, a Domino præparetur (Prov. viii, 35, sec. LXX), qua cætera Dei munera capiantur, per quæ veniatur ad munus æternum.

CAPUT CVII. — *Vita æterna merces et tamen gratia. Voluntas Dei de homine peccante impleta.* Unde et ipsam vitam æternam, quæ certe² merces est operum honorum, gratiam Dei appellat Apostolus: *Stipendium enim, inquit, peccati mors; gratia autem Dei vita æterna in Christo Jesu Domino nostro* (Rom. vi, 23). Stipendium pro opere militiæ debitum redditur, non donatur: ideo dixit, *Stipendium peccati mors*; ut mortem peccato non immerito illatam, sed debitam demonstraret. Gratia vero nisi gratis est; gratia non est. Intelligendum est igitur etiam ipsa hominis bona merita esse Dei munera; quibus cum vita æterna redditur, quid nisi gratia pro gratia redditur (Joan. i, 16)? Sic ergo factus est homo rectus, ut et manere in ea rectitudine posset non sine adiutorio divino, et suo fieri perversus arbitrio. Utrumlibet horum elegisset, Dei voluntas fieret, aut etiam ab illo, aut certe de illo. Proinde quia suam maluit facere quam Dei, de illo facta est voluntas Dei, qui ex eadem massa perditionis, quæ de illius stirpe profluxit, facit aliud vas in honorem, aliud in contumeliam (Rom. ix, 21): in honorem, per misericordiam; in contumeliam, per iudicium: ut nemo gloriatur in homine; ac per hoc, nec in se.

CAPUT CVIII. — *Ex Deo salus nostra, ita ut nec per Christum liberemur, si non esset Deus.* Nam neque per ipsum liberemur unum Mediatorem Dei et hominum hominem Jesum Christum (I Tim. ii, 5), nisi esset et Deus. Sed cum factus est Adam, homo scilicet rectus, mediatore non opus erat³. Cum vero

dist. 29, cap. 1: « Illam, inquit, immortalitatem in qua poterat non mori natura humana, perdidit per liberum arbitrium: hanc vero in qua non poterit mori, acceptura est per gratiam. »

¹ In excusis, *liberum arbitrium*. Abest, *liberum*, a Mss.

² Am. Fr. Dan. et aliquot Mss., *certa*.

³ Aliquot Mss.: *mediator ei non opus erat*.

genus humanum peccata longe separaverunt a Deo, per Mediatorem, qui solus sine peccato natus est, vixit, occisus est, reconciliari nos oportebat Deo usque ad carnis resurrectionem in vitam æternam: ut humana superbia per humilitatem Dei argueretur ac sanaretur, et demonstraretur homini quam longe a Deo recesserat, cum per incarnatum Deum revocaretur, et exemplum obedientiæ per hominem Deum contumaci homini præberetur; et Unigenito suscipiente formam servi, quæ nihil ante meruerat, fons gratiæ panderetur; et carnis etiam resurrectio redemptis promissa in ipso Redemptore præmonstraretur; et per eandem naturam quam se decepisse lætabatur, diabolus vinceretur; nec tamen homo gloriaretur, ne iterum superbia nasceretur: et si quid aliud de tanto Mediatoris sacramento a proficientibus videri et dici potest, aut tantum videri, etiamsi dici non potest.

CAPUT CIX. — 29. *Animarum receptacula ante resurrectionem.* Tempus autem quod inter hominis mortem et ultimam resurrectionem interpositum est, animas abditis receptaculis continet, sicut unaquæque digna est vel requie vel ærumna, pro eo quod sortita est in carne cum viveret.

CAPUT CX. — *Sacrificium altaris et eleemosynæ pro defunctis, quatenus et quibusnam prosint.* Neque negandum est defunctorum animas pietate suorum viventium relevari, cum pro illis sacrificium Mediatoris offertur, vel eleemosynæ in Ecclesia fiunt. Sed eis hæc prosunt, qui cum viverent, ut hæc sibi postea possint prodesse, meruerunt. Est enim quidam vivendi modus, nec tam bonus ut non requirat ista post mortem: nec tam malus ut non ei prosint ista post mortem: est vero talis in bono, ut ista non requirat; et est rursus talis in malo, ut nec his valeat, cum ex hac vita transierit¹, adjuvari. Quocirca hic omne meritum comparatur, quo possit post hanc vitam relevari quispiam vel gravari. Nemo se autem speret, quod hic neglexerit², cum obierit, apud Deum promereri. Non igitur ista quæ pro defunctis commendandis frequentat Ecclesia, illi apostolicæ sunt adversa sententiæ, qua dictum est, *Omnes enim astabimus ante tribunal Christi, ut referat unusquisque secundum ea quæ per corpus gessit, sive bonum, sive malum* (Rom. xiv, 10, et II Cor. v, 10); quia etiam hoc meritum sibi quisque dum in corpore viveret comparavit, ut ei possint ista prodesse. Non enim omnibus prosunt; et quare non omnibus prosunt, nisi propter differentiam vitæ quam quisque gessit in corpore? Cum ergo sacrificia sive altaris sive quarumcumque eleemosynarum pro baptizatis defunctis omnibus offeruntur, pro valde bonis gratiarum actiones sunt; pro non valde malis propitiationes sunt; pro valde malis etiamsi nulla sunt adjumenta mortuorum; qualescumque vivorum consolationes sunt. Quibus autem prosunt, aut ad hoc prosunt, ut sit plena re-

¹ Am. Er. et quidam Mss., cum hæc vita transierit.

² Plures probæ notæ Mss.: *Nemo se autem præparet, quod hic neglexit.* Idemque cum aliis plerisque prosequuntur sic, cum obierit Dominum promereri; omissis, apud.

missio, aut certe ut tolerabilior fiat¹ ipsa damnatio (a).

CAPUT CXI. — *Duæ civitates post iudicium in æterna vel beatitudine vel miseria.* Post resurrectionem vero facto universo completoque iudicio, suos fines habebunt civitates duæ, una scilicet Christi, altera diaboli; una honorum, altera malorum; utraque tamen et angelorum et hominum. Istis voluntas, illis facultas non poterit ulla esse peccandi, vel ulla conditio moriendi; istis in æterna vita vere feliciterque viventibus, illis infeliciter in æterna morte sine moriendi potestate² durantibus, quoniam utrique sine fine. Sed in beatitudine isti alius alio præstabilis, in miseria vero illi alius alio tolerabilis permanent.

CAPUT CXII. — *Pœnam damnatorum æternam fore.* Frustra itaque nonnulli, imo quam plurimi, æternam damnatorum pœnam et cruciatus sine intermissione perpetuos humano miserantur affectu, atque ita futurum esse non credunt³; non quidem Scripturis divinis adversando, sed pro suo motu dura quæque molliendo, et in leniorem flectendo sententiam, quæ putant in eis terribiliter⁴ esse dicta, quam verius (b). *Non enim obliviscetur, inquiunt, misereri Deus, aut continebit in ira sua miserationes suas* (Psal. lxxvi, 10). Hoc quidem in psalmo legitur sancto; sed de his sine ullo scrupulo intelligitur, qui vasa misericordiæ nuncupantur, quia et ipsi non pro meritis suis, sed Deo miserante de miseria liberantur. Aut si hoc ad omnes existimant pertinere, non ideo necesse est ut damnationem opinentur posse finire eorum de qui-

¹ Mss. plures omittunt, fiat; cujus loco nonnulli habent, sit.

² Unus e Vaticanis et alius e Colbertinis, sine moriendi necessitate.

³ Aliquot Mss., atque ita futuros esse non credunt.

⁴ Plures Mss., putant magis terribiliter.

(a) Damnationem hic pro punitione eorum qui post purgatorii pœnas salvandi sunt, accipiendam docuit Albertus Magnus, in 4 Sent., dist. 45, art. 5, ad 1; eamque interpretationem probarunt Magistri deinceps in eundem Sententiarum locum. Attamen Petrus Lombardus eo loci dist. 45, cap. Neque negandum est, pro damnatorum quorundam, qui nunquam liberandi sint, punitione accepit, quando subinde concludens dixit: «Mediocriter malis suffragantur ad pœnæ mitigationem.» Nam ab istis mediocriter malis prorsus secernit eos qui a pœnis purgatoris sive celerius sive tardius absolvuntur per Ecclesiæ preces, appellatque omnes hujus generis mediocriter bonos. Res patet perfectis ibidem capitulis, solet moveri; et, Sed iterum. Hinc Glossa in 2, quæst. 15, cap. Tempus, hæc apposita est: «Mediocriter malis prosunt ad hoc ut minus puniantur, nunquam tamen liberabuntur.» Pro hac ipsa opinione ab Alberto Magno citatur Præpositivus. In Gellonensi codice pervetusto exstat inscripta «Missa pro cuius anima dubitatur,» in qua isthæc legitur oratio: «Omnipotens et misericors Deus, qui habes potestatem mortificare, et iterum vivificare; deducere ad inferos, et iterum reducere; et vocas ea quæ non sunt, tanquam ea quæ sunt; cujus potestas et in cælo et in terra, et in mari et in inferis plena assistit: te humiles trementesque deprecamur pro anima famuli tui, quam traxisti de præsentis sæculo absque pœnitentiæ spatio; ut si forsitan ob gravitatem criminum non meretur surgere ad gloriam, per hæc sacra oblationis libamina, vel tolerabilia fiant ipsa tormenta.» Adrevaldus, lib. de Miraculis sancti Benedicti, cap. 21, scribit Floriacenses pro animabus prædonum in acie cæsurum preces ad Dominum fuisse; «quatenus etsi perpetuis non mererentur absolvi cruciatibus, saltem minoribus multarentur a stricto Iudice pœnis.»

(b) Vid. de Civitate Dei lib. 21, capp. 18, 24.

bus dictum est, *Et ibunt isti in supplicium æternum* : ne isto modo putetur habitura finem quandoque felicitas etiam illorum, de quibus e contrario dictum est, *Iusti autem in vitam æternam* (*Matth. xxv, 46*). Sed pœnas damnatorum certis temporum intervallis existiment, si hoc eis placet, aliquatenus ¹ mitigari. Etiam sic quippe intelligi potest manere in illis ira Dei (*Joan. iii, 36*), hoc est ipsa damnatio (hæc enim vocatur ira Dei, non divini animi perturbatio), ut in ira sua, hoc est manente ira sua, non tamen contineat miserationes suas ; non æterno supplicio finem dando, sed levamen adhibendo vel interponendo cruciatibus. Quia nec Psalmus ait, *Ad finiendam iram suam, vel, post iram suam ; sed, in ira sua*, Quæ si sola esset quanta ibi minima cogitari potest ; perire a regno Dei, exulare a civitate Dei, alienari a vita Dei, carere tam magna multitudine dulcedinis Dei quam abscondit timentibus se (*a*), perfecit autem sperantibus in se (*Psal. xxx, 20*), tam grandis est pœna, ut ei nulla possint tormenta quæ novimus comparari, si illa sit æterna, ista autem sint quamlibet multis sæculis longa.

CAPUT CXIII. — *Mors impiorum, ut vita piorum, perpetua*. Manebit ergo sine fine mors illa perpetua damnatorum, id est alienatio a vita Dei, et omnibus erit ipsa communis, quælibet ² homines de varietate pœnarum, de dolorum relevatione vel intermissione pro suis humanis motibus suspicentur : sicut manebit communiter omnium vita æterna sanctorum, qualibet honorum distantia concorditer fulgeant.

CAPUT CXIV. — 30. *Exposita fide, agit de spe ; quæ huc pertinent contineri oratione dominica. Spem in se ipso ponens maledictus*. Ex ista fidei confessione, quæ breviter Symbolo continetur, et carnaliter cogitata hæc parvulorum est, spiritualiter autem considerata atque tractata-cibus est fortium, nascitur spes bona fidelium, cui charitas sancta comitatur. Sed de iis omnibus quæ fideliter sunt credenda, ea tantum ad spem pertinent quæ oratione dominica continentur. *Maledictus enim omnis*, sicut divina testantur eloquia, *qui spem ponit in homine* (*Jerem. xvii, 5*) : ac per hoc et in se ipso qui spem ponit, hujus maledicti vinculo innectitur. Ideo non nisi a Domino Deo petere debemus, quidquid speramus nos vel bene operaturos vel pro ³ bonis operibus adepturos.

CAPUT CXV. — *Orationis dominicæ apud Matthæum petitiones septem*. Proinde apud evangelistam Matthæum septem petitiones continere dominica videtur oratio : quarum tribus æterna poscuntur, reliquis quatuor, temporalia, quæ tamen propter æterna consequenda sunt necessaria. Nam quod dicimus, *Sanctificetur nomen tuum, Adveniat regnum tuum, Fiat*

¹ Quidam Mss., *aliquantum*.

² Sic Mss. At editi, *quamlibet* : qui et infra, *honorum, pro, honorum*.

³ Particula, *pro*, abest a pluribus Mss.

(*a*) Lambertus Danæus loco *timentibus*, substituit *timentibus*, non veterum librorum auctoritate, sed i ostulante, uti se dicit conjectare, antithesi ad aliud membrum *sperantibus in se* : sed mala conjectura, ut patet ex Enarratione in *Psal. 30*, et ex lib. 21 de Civitate Dei, capp. 18, 24.

voluntas tua sicut in cælo et in terra (quod non absurde quidam intellexerunt, in spiritu et corpore), omnino sine fine retinenda sunt : et hic inchoata ¹, quantumcumque proficimus, augentur in nobis ; perfecta vero, quod in alia vita sperandum est, semper possidebuntur. Quod vero dicimus, *Panem nostrum quotidianum da nobis hodie, Et dimitte nobis debita nostra, sicut et nos dimittimus debitoribus nostris, Et ne nos inferas in tentationem, Sed libera nos a malo* (*Matth. vi, 9-13*), quis non videat ad præsentis vitæ indigentiam pertinere ? In illa itaque vita æterna ubi nos semper speramus futuros, et nominis Dei sanctificatio, et regnum ejus, et voluntas ejus in nostro spiritu et corpore perfecte atque immortaliter permanebunt. Panis vero quotidianus ideo dictus est quia hic est necessarius, quantus animæ carnique tribuendus est, sive spiritualiter, sive carnaliter, sive utroque intelligatur modo. Hic est etiam quam poscimus remissio, ubi est commissio peccatorum ; hic tentationes quæ nos ad peccandum vel alliciunt vel impellunt ; hic denique malum unde cupimus liberari : illic autem nihil istorum est.

CAPUT CXVI. — *Petitiones tantum quinque apud Lucam, qui cum Matthæo conciliatur*. Evangelista vero Lucas in oratione dominica petitiones non septem, sed quinque complexus est : nec ab isto utique discrepavit, sed quomodo istæ septem sint intelligendæ ², ipsa sua brevitate commonuit. Nomen quippe Dei sanctificatur in spiritu, Dei autem regnum in carnis resurrectione venturum est. Ostendens ergo Lucas tertiam petitionem duarum superiorum esse quodam modo repetitionem, magis eam prætermittendo facit intelligi. Deinde tres alias adjungit, de pane quotidiano, de remissione peccatorum, de tentatione vitanda (*Luc. xi, 2-4*). At vero quod ille in ultimo posuit, *Sed libera nos a malo* ; iste non posuit, ut intelligeremus ad illud superius quod de tentatione dictum est, pertinere. Ideo quippe ait, *Sed libera* ; non ait, *Et libera*, tanquam unam petitionem esse demonstrans (*noli hoc ³, sed hoc*) : ut sciat unusquisque in eo se liberari a malo, quod non infertur in tentationem.

CAPUT CXVII. — 31. *De charitate quæ cum fide ac spe adesse debet*. Jam porro charitas, quam duabus istis, id est, fide ac spe majorem dixit Apostolus (*I Cor. xiii, 13*), quanto in quocumque major est, tanto melior est in quo est. Cum enim quæritur, utrum quisque sit homo bonus, non quæritur quid credat, aut speret, sed quid amet. Nam qui recte amat, procul dubio recte credit et sperat : qui vero non amat, inaniter credit, etiamsi sint vera quæ credit ; inaniter sperat, etiamsi ad veram felicitatem doceantur pertinere quæ sperat : nisi et hoc credat ac speret, quod sibi potenti donari possit ut amet. Quamvis enim sperare sine amore non possit, fieri tamen potest ut id non amet, sine quo ad id quod sperat non potest pervenire. Tanquam si speret vitam æternam, (quam quis non

¹ Plerique Mss., *et hic inchoantur quantumque proficimus*.

² Am. Er. et Mss., *sed quomodo ista septem sunt intelligenda*.

³ Sic Mss. Editi autem, *non hoc*.

amat¹?) et non amet justitiam, sine qua nemo ad illam pervenit. Ipsa est autem fides Christi, quam commendat Apostolus, quæ per dilectionem operatur (*Galat. v, 6*); et quod in dilectione nondum habet, petit ut accipiat, quærit ut inveniat, pulsat ut aperiatur ei (*Matth. vii, 7*). Fides namque impetrat quod lex imperat. Nam sine Dei dono, id est, sine Spiritu sancto, per quem diffunditur charitas in cordibus nostris (*Rom. v, 5*), jubere lex poterit, non juvare; et prævaricatorem insuper facere, qui de ignorantia se excusare non possit. Regnat enim carnalis cupiditas, ubi non est Dei charitas.

CAPUT CXVIII. — *Status vel ætates hominis quatuor, ante Legem, sub Lege, sub gratia, et in pace.* Sed cum in altissimis ignorantie tenebris nulla resistente ratione secundum carnem vivitur, hæc sunt prima hominis. Deinde cum per legem cognitio fuerit facta peccati, si nondum divinus adjuvat Spiritus, secundum legem volens vivere vincitur, et sciens peccat, peccatoque subditus servit: *A quo enim quis devictus est, huic et servus addictus est* (*II Petr. ii, 19*); id agente scientia mandati, ut peccatum operetur in homine omnem concupiscentiam, cumulo prævaricationis adjecto, atque ita quod scriptum est impleatur, *Lex subintravit, ut abundaret delictum* (*Rom. v, 20*). Hæc sunt secunda hominis. Si autem respexerit Deus, ut ad implenda quæ mandat ipse adjuvare credatur, et agi homo cœperit Dei Spiritu, concupiscitur adversus carnem fortiore robore charitatis (*Galat. v, 17*); ut quamvis adhuc sit quod homini repugnet ex homine, nondum tota infirmitate sanata, ex fide tamen justus vivat (*Rom. i, 17*), justeque vivat, in quantum non cedit malæ concupiscentiæ, vincente delectatione² justitiæ. Hæc sunt tertia bonæ spei hominis; in quibus si pia perseverantia quisque proficiat, postrema pax restat, quæ post hanc vitam in requie spiritus, deinde in resurrectione etiam carnis implebitur. Harum quatuor differentiarum prima est ante Legem, secunda sub Lege, tertia sub gratia, quarta in pace plena atque perfecta. Sic est et Dei populus ordinatus per temporum intervalla, sicut Deo placuit, qui in mensura et numero et pondere cuncta disponit (*Sap. xi, 21*). Nam fuit primitus ante Legem; secundo sub Lege, quæ data est per Moysen; deinde sub gratia, quæ revelata est per primum Mediatoris adventum (*Joan. i, 17*). Quæ quidem gratia nec antea defuit, quibus eam oportuit impertiri, quamvis pro temporis dispensatione velata et occulta. Neque enim antiquorum quicumque justorum præter Christi fidem salutem potuit invenire, aut vero nisi et illis cognitus fuisset³, potuisset nobis per eorum ministerium alias apertius, alias occultius prophetari.

CAPUT CXIX. — *Regeneratio peccata abolet uni-*

¹ Editi Am. Er. Dan. et aliquot Mss., *quamvis non habeat, et non amet justitiam.* Lov. et Arn., *quamvis non amet justitiam*; omisso, *non habeat et.* Emendantur auxilio veterum librorum.

² Lov. et Arn., *dilectione*; dissentientibus editis aliis et omnibus fere Mss.

³ Sic Mss. Editi autem: *At vero nisi et illis cognitus fuisset, non potuisset nobis, etc.*

versa in quavis ætate. Servitus sub Lege nonnullis inexperta. In quacumque autem quatuor istarum velut ætatum singulum quemque hominem gratia regenerationis invenerit, ibi ei remittuntur præterita universa peccata; et reatus ille nascendo contractus, renascendo dissolvitur. Tamque multum valet quod *Spiritus ubi vult spirat.* (*Joan. iii, 8*), ut quidam secundam illam servitatem sub Lege non noverint¹, sed cum mandato incipiant adiutorium habere divinum.

CAPUT CXX. — *Regenerati morientes ante usum rationis non pereunt.* Antequam possit autem homo capax esse mandati, secundum carnem vivat necesse est: sed si jam Sacramento regenerationis imbutus est, nihil ei oberit si tunc ex hac vita migraverit. Quia *ideo Christus mortuus est et resurrexit, ut et vivorum et mortuorum dominetur* (*Rom. xiv, 9*); nec tenebit regnum mortis eum, pro quo mortuus est ille liber in mortuis (*Psal. lxxxvii, 6*).

CAPUT CXXI. — *32. Charitas finis omnium præceptorum.* Omnia igitur præcepta divina referuntur ad charitatem, de qua dicit Apostolus: *Finis autem præcepti est charitas de corde puro, et conscientia bona, et fide non ficta* (*I Tim. i, 5*). Omnis itaque præcepti finis est charitas; id est, ad charitatem refertur omne præceptum. Quod vero ita fit vel timore pœnæ, vel aliqua intentione carnali, ut non referatur ad illam charitatem quam diffundit Spiritus sanctus in cordibus nostris (*Rom. v, 5*), nondum fit quemadmodum fieri oportet, quamvis fieri videatur. Charitas quippe ista Dei est et proximi: et utique *in his duobus præceptis tota Lex pendet et Prophetæ* (*Matth. xxii, 40*). Adde Evangelium, adde Apostolos: non enim aliunde vox ista est, *Finis præcepti est charitas*; et, *Deus charitas est* (*I Joan. iv, 16*). Quæcumque ergo mandat Deus, ex quibus unum est, *Non mœchaberis* (*Exod. xx, 14; Matth. v, 27*); et quæcumque non jubentur, sed spirituali consilio monentur², ex quibus unum est, *Bonum est homini mulierem non tangere* (*I Cor. vii, 1*): tunc recte fiunt, cum referuntur ad diligendum Deum, et proximum propter Deum, et in hoc sæculo, et in futuro; nunc Deum per fidem, tunc per speciem, et ipsum proximum nunc per fidem. Non enim scimus mortales corda mortalium, tunc autem *illuminabit Dominus abscondita tenebrarum, et manifestabit cogitationes cordis; et laus erit unicuique a Deo* (*Id. iv, 5*): quia id laudabitur et diligetur a proximo in proximo, quod ne lateat, ab ipso illuminabitur Deo. Minuitur³ autem cupiditas charitate crescente, donec veniat hic⁴ ad tantam magnitudinem, qua major esse non possit: *Majorem enim charitatem nemo habet, quam ut animam suam quis ponat pro amicis suis* (*Joan. xv, 13*). Ibi autem quis explicet quanta charitas erit

¹ Editi, *secundum illam servitatem sub lege esse non noverint.* Verius Mss., *secundam*; absque verbo, *esse.* Nempe secundam hanc appellat servitatem sub lege; quam præcessit servitus sub peccato.

² In Mss., *voventur.*

³ Lov. dissentientibus editis aliis et Mss., *minuetur.*

⁴ Unus Germanensis Ms. omittit, *hic*; quam particulam loco movit Arnaldus, et illuc transtulit; *Majorem hic enim charitatem, etc.*

ubi cupiditas quam vel coercendo superet nulla erit? quoniam summa¹ sanitas erit, quando contentio mortis nulla erit.

CAPUT CXXII. — 33. *Libri conclusio.* Sed sit aliquando hujus voluminis finis, quod ipse videris utrum Enchiridion vel appellare debeas, vel habere. Ego tamen cum spernenda tua in Christo studia non puta-

¹ Sic plerique Mss. Alii quidam cum Dan., *quam summa.* Lov. et Arn., *quando summa.*

rem, bona de te credens in adjutorio nostri Redemptoris ac sperans¹, teque in ejus membris plurimum diligens, librum ad te, sicut valui, utinam tam commodum quam prolixum, de Fide, Spe et Charitate conscripsi.

¹ Editi, *bona de te credens, in adjutorio nostri Redemptoris confidens ac sperans.* Verbum, *confidens*, abest a Mss. plerisque, et alia in eis est vocum interpunctio, ut sensus sit, *bona credens ac sperans de te.*

AD MONITIO

IN LIBRUM DE AGONE CHRISTIANO.

Adscribendus iste liber anno Domini supra trecentessimum aut nonagesimo sexto, aut nonagesimo septimo. Nam tertio loco positus in Retractationum libro secundo reperitur, inter illa opuscula quæ Augustinus post susceptum episcopatum (quod munus exeunte anno 395 indeptus est) prima confecit. Enim vero in capite 29, ubi Christianos deterret atque avocat a Donatistarum schismate, quod varias in partes discissum merito fuisse observat, ut quomodo Christum dividere conatus erat, sic ipse a suis Donatus quotidiana concisione divideretur: illic tamen ad causæ utilitatem non trahit, quod Prætextatum et Felicianum Donatistæ, utrumque propter scelera a se per celebri sententia concilii Bagaiensis ejectum, recepissent postea in suam communionem; tametsi isthæc receptio circa initium anni 397 contigerit. Neque vero parum id momenti habet ad roborandam opinionem quam in tomi 2 præfatione, cum de ætate Epistolæ 31, ad Paulinum scriptæ diceremus, liberam esse volumus de libris ad Simplicianum, quos referre solent ad annum 397, ut eos scilicet libros (quandoquidem in Retractationibus ante opus de Agone recensentur) ad annum 396 revocare liceret.

De Agone Christiano librum appellavit Augustinus, quia Christianos ad pugnandum cum diabolo erudit. Invisibilem hostem debellari docet recta fide et probis moribus. Quapropter monet in primis, ut contra cupiditates decertemus, et corpus nostrum servituti, nosque ipsos Deo subjiciamus. Deinde vero quia subjici Deo per fidem incipimus, ad catholicæ fidei Regulam, rejectis contrariis hæresibus, tenendam cohortatur. Præcipuas quasdam hæreticorum sectas hic nominat; sed contra Manichæos præsertim fecisse librum videtur, ut ab illa stolidæ æque ac sacrilegæ hæresi plebem averteret. In eos est non tantum prima pars libri, qua explodit horum somnia de pugna gentis tenebrarum rebellantis adversus Deum; sed altera etiam pars, qua fidei christianæ, quam hæretici iidem irridebant, simplicitatem et sinceritatem commendat.

Hujus operis meminit Cassiodorus senator in libro de Institutione divinarum Litterarum, cap. 46: *Ejusdem, ait, Augustini liber unus, quem de Agone Christiano composuit, maxime vobis necessarius, qui calcato sæculo desudatis in certamine christiano.*

In librum de Agone Christiano vide lib. 2, cap. 3, Retractationum, tom. 1, col. 631, verbis, Liber de Agone, usque ad verba, Corona victoriæ. M.

S. AURELII AUGUSTINI

HIPPONENSIS EPISCOPI

DE AGONE CHRISTIANO

LIBER UNUS (a).

Hortatur et instituit ad decertandum christiana pugna cum diabolo. Hunc vinci a nobis ac subigi, quando vincuntur cupiditates et corpus in servitutem redigitur; ipsum vero corpus servituti subjici docet, si nos ipsos subjiciamus Deo, cui creatura omnis aut voluntate servit aut necessitate. Subsidio fidei munitam esse humanam imbecillitatem, eique per Filium Dei carnem factum quam opportuno remedio subventum esse ostendit. Postea catholicæ fidei capitula singula Symbolo comprehensa percurrens, exortas varias in eam hæreses detegit et vitari jubet.

CAPUT PRIMUM. — 1. *Corona vincentibus promissa.* victoriæ non promittitur nisi certantibus. In divinis *Adversarius diabolus auxilio Christi vincitur.* Corona autem Scripturis assidue invenimus promitti nobis

ADMONITIO PP. BENEDICTINORUM.

Ad emendandum librum de Agone Christiano, subsidio fuerunt Mss. præter tres Vaticanos, Gallicani septemdecim, unus in primis laudandus codex, quem Germanensi nostræ bibliothecæ dono dedit illustrissimus Dominus D. Dux Noaliensis, codex item collegii Navarrici Parisiensis, codex abbatie Victorinæ, Germanensis, Corbeiensis, Remensis S. Remigii, Vindocinensis, Lyrensis, Uticensis s. Ebrulphi, S. Michaelis in Periculo maris, Andegavensis S. Albinus, et Andegavensis S. Sergii, Casalis Benedicti, duo Floriacensis bibliothecæ, ac totidem Colbertinæ, qui alias Thuanæ fuerunt et collegii Fuxensis; Lovaniensium quoque variantes lectiones ex tribus Belgicis Mss. collectæ; ac editiones veteres Parv., id est, Joannis Parvi, an. 1515, Am. Amerbachii, Er. Erasmi, et Lov. Lovaniensium.

Comparavimus præterea eas omnes editiones initio Retr. et Confess. t. 1, memoratas. M.

(a) scriptus anno 396, aut paulo post.